

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
Юридичний інститут
Кафедра психології
Спеціальність Психологія
Заочної форми навчання
Група ЗПС-21

№ реєстрації деканату _____
_____ 2025 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «Особливості агресії у поведінці цивільної і військової молоді після повномасштабного вторгнення»

Здобувача вищої освіти
IV курсу групи ЗПС-21
спеціальності 053 «Психологія»
ЛЮБЧЕНКО Дарина Олександрівна

Науковий керівник:
PhD з психології, доцент кафедри психології
ДЕПУТАТОВ Владислав Олександрович
Національна шкала _____
Кількість балів: ____ Оцінка: ECTS ____

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ У ПОВЕДІНЦІ ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ МОЛОДІ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ	
1.1. Сутність агресії. Проблеми визначення поняття агресії.....	8
1.2. Класифікація типів агресії.....	11
1.3. Ключові біологічні та психологічні теорії агресії	15
1.4. Агресія у поведінці цивільної молоді: психологічна суть і причини.....	28
1.5. Психологічна природа і причини агресивної поведінки військової молоді.....	31
ВИСНОВОК ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ У ПОВЕДІНЦІ ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ МОЛОДІ ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ НАПРИКІНЦІ 2022 РОЦІ	
2.1. Дослідницький інструментарій виявлення особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді наприкінці 2021 року.....	39
2.2. Виявлення відмінностей прояву агресії у поведінці цивільної та військової молоді наприкінці 2021 року	40
2.2.1 Аналіз статистичних даних.....	40
2.2.2 Аналіз даних у відсотках.....	41
ВИСНОВОК ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	43
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ У ПОВЕДІНЦІ ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ МОЛОДІ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ	
3.1. Дослідницький інструментарій виявлення особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді після повномасштабного вторгнення.....	45
3.2. Виявлення відмінностей прояву агресії у поведінці цивільної та військової молоді після повномасштабного вторгнення	47

3.2.1 Аналіз статистичних даних.....	47
3.2.2 Аналіз даних у відсотках за опитувальником Басса-Дарки.....	49
3.2.2 Аналіз даних у відсотках за проективною методикою тест руки Вагнера.....	52
3.2.3 Аналіз даних у відсотках за результатами дослідження 2021 року і 2025 року.....	55
ВИСНОВОК ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	58
РОЗДІЛ 4. ІНТЕРВЕНЦІЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ У ПОВЕДІНЦІ	
ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ МОЛОДІ ПІСЛЯ	
ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ	
4.1 Діагностичний інструментарій агресивної поведінки молоді.....	60
4.2 Профілактика агресивних проявів.....	61
4.3 Загальна профілактика агресивних проявів у військових.....	63
4.4 Методи корекції агресивних проявів.....	65
ВИСНОВОК ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ	66
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ	
Додаток 1: Результати дослідження респондентів за опитувальника рівня агресивності Басса – Даркі проведеного в травні 2025 року.....	75
Додаток 2: Результати дослідження респондентів за проективною методикою тест руки Вагнера проведеного в травні 2025 року.....	76
Додаток 3: Результати дослідження за методикою опитувальник Л.Г. Почебут проведеного у грудні 2021 року.....	79
Додаток 4: Результати дослідження за методикою «Адаптивність-200» проведеного у грудні 2021 року	80

АНОТАЦІЯ

Дипломна робота присвячена дослідженню особливостей агресивної поведінки серед цивільної та військової молоді України у зв'язку з наслідками повномасштабного вторгнення росії проти України. У межах дослідження розглянуто типи агресії, основні теоретичні підходи до її виникнення, а також соціально-психологічні чинники, що впливають на формування агресивної поведінки в умовах війни.

Метою роботи є виявлення рівнів та форм агресії серед різних категорій молоді — цивільної, тилової та бойової — до та після початку воєнних дій.

Об'єктом дослідження виступає агресія та агресивна поведінка молоді в умовах воєнного конфлікту. Для реалізації мети використано комплекс психодіагностичних методик: опитувальник «Адаптивність – 200», методика Л. Г. Почебута (2021), опитувальник Басса–Даркі у поєднанні з проективною методикою «Руки Вагнера» (2025). Отримані результати демонструють зниження агресії серед цивільної молоді та військових тилу порівняно з 2021 роком, але збереження високого рівня агресивності серед військових, які перебувають на передовій.

Цивільна молодь схильна до непрямой агресії та психологічного відсторонення, у той час як військові тилу мають вищу потребу в соціальній підтримці. Бойові військові демонструють підвищені показники фізичної агресії, образливості та почуття провини.

Наукова новизна полягає в аналізі динаміки змін агресивної поведінки у молодіжному середовищі в умовах повномасштабної війни. Практичне значення полягає у можливості застосування висновків для розробки профілактичних та корекційних заходів агресивних проявів, а також налагодження діалогу між цивільними та військовими групами молоді.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, цивільна молодь, військова молодь, бойові дії.

ВСТУП

Важко уявити соціум без агресивних проявів, ми можемо зустріти її на кожному кроці: вмикаючи телевізор, гортаючи новини, у спілкуванні людей в громадських місцях, іграх, у стосунках з близькими, між людьми котрі вперше бачать один одного, агресія нас оточує на кожному кроці. Агресивна поведінка доволі неоднозначна та має контрверсійний зміст, вона може нести як руйнування, так і захисну функцію. Агресія може проявлятися у різних формах і може мати різне походження. Наприклад бойові дії накладають великий вьдбиток на психіку людей, як тих, хто залученні до бойових завдань, так і тих, хто отримує негативну інформацію із джерел масової інформації та постійно перебувають атаками безпілотних літальних апаратів та ракетними обстрілами.

Військова агресія росії проти України почалась на весні 2014 року, тоді було окуповано півострів Крим, та частина Донецької та Луганської. На момент 24 серпня 2015 року тодішній президент Петро ПОРОШЕНКО зазначив, що на військову службу, лише по мобілізації, потрапило близько 210 тисяч людей, серед яких була велика кількість молоді. Так на момент кінця 2014 року у війську було 182 000 осіб, а на момент 2021 року кількість військовослужбовців складала 261 000 осіб. Та 24 лютого 2022 року російська федерація прийняла рішення загострити конфлікти, та вже відкрито, не прикриваючись квазі республіками, вторглася в Україну окупувавши ще більше територій. Таким чином кількість військовослужбовців у 2022 році зросла до 700 000 (361 000) осіб (Wikipedia, non date).

У військової молоді, як відповідь на бойовий стрес, втрати побратимів, постійні екзистенційні загрози, фрустрованість та загалом більш жорстоке ведення бойових дій (порівнюючи з 2014-2021 роками) може призвести до підвищення агресивності. В той же час цивільна молодь може демонструвати агресивну поведінку в зв'язку з тим, що росія не гребує терором цивільного населення, що призводить до високого рівня перевтоми, виснаження,

перманентного страху смерті, тобто як відповідь на дистрес та психологічного напруження.

Актуальність цієї роботи полягає в тому, що важливо дослідити і проаналізувати, чи призвела ескалація конфлікту до підвищення агресивної поведінки серед різних груп молоді, а саме цивільної молоді, молоді яка перебуває на військовій службі, проте займається тилловим забезпеченням в відносно безпечних містах, та молоддю, що перебуває на військовій службі, та залучена до виконання бойових завдань в зоні бойових дій. На момент дослідження агресії у військової і цивільної молоді в грудні 2021 року, що було представлено нами в співпраці з Г. ЦИГАНЕНКО (2022), значних відмінностей в рівні агресії не було виявлено. Підсумовуючи отриманні результати можна казати, відносно отриманих даних, що найвищий рівень нервово-психологічної стійкості і толерантності до несприятливих дій професійної діяльності є у групи учасників бойових дій, та всі групи орієнтовані на дотримання соціальних норм та не відрізняються значуще за рівнем агресії. Лише за показником фізичної агресії виявлено, що чоловіки значущо частіше за жінок ($\chi^2 = 10,79$ $p > ,001$) виражають свою агресію відносно інших людей із застосуванням фізичної сили, але аналіз вибірки чоловіків котрі брали участю в бойових діях, та чоловіки з групи, що перебувала там у якості свідка не виявив значущої відмінності між групами. Ці дослідження більш детально будуть представлені у РОЗДІЛІ 2.

Визначення поточного рівня агресії та врахування міжнародного досвіду дозволить розробити та модернізувати ефективні заходи для адаптації молоді до мирного життя та нівелювання негативних наслідків війни.

Метою дослідження є аналіз та порівняння особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді, після початку повномасштабного вторгнення, а також визначення факторів, що впливають на її прояви та особливостей профілактики та корекції таких проявів для військової і цивільної молоді.

Завдання дослідження:

1. Окреслити основні теоретичні основи агресії, розглянути основні теорії походження агресії, механізм такої поведінки та чим вони викликається;
2. Чітко розмежувати здорову агресію, та руйнівну;
3. Дізнатись чому деяку поведінку військової молоді неможна вважати агресією в умовах бойових дій між сторонами конфлікту, та де треба прокласти межу у розумінні норми;
4. Проаналізувати різницю і спільне в агресії військової та цивільної молоді до та після початку повномасштабного вторгнення;
5. Узагальнити та проаналізувати актуальні данні стосовно цієї теми;
6. Розглянути ефективні та дієві заходи для зниження агресії та підтримання психологічної стійкості молоді в умовах війни.

Об'єкт дослідження: Агресія та агресивна поведінка молоді в умовах повномасштабного вторгнення.

Предмет дослідження: агресивна поведінка серед цивільної і військової молоді в умовах повномасштабного вторгнення.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що дозволяє дослідити динаміку зміни агресивної поведінки цивільної і військової молоді до повномасштабного вторгнення та після.

Практичне значення роботи полягає в тому, що дозволяє розробити дієві методи для зменшення агресивних проявів під час воєнного стану та після серед цивільної та військової молоді. За допомогою цієї роботи можна інформувати соціальні групи для зменшення напруги між цивільними та військовими, що є необхідними на сьогоднішній день.

Систематизація і висвітлення фактів допоможе у подальшому уникати упередженого ставлення, щодо агресивності військовослужбовців. Дозволить зменшити негативний психологічний вплив від бойових дій шляхом пошуку методів для підтримки психологічної стійкості молоді в умовах війни.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ У ПОВЕДІНЦІ ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ МОЛОДІ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

1.1 Сутність агресії. Проблеми визначення поняття агресії

Проблематика агресивної поведінки впродовж довгого часу цікавить багато гуманітарних та натуралістичних наук, такі як біологія, психологія, соціологія, та саме зміни в суспільстві, котрі призвели до зростання рівня агресії змушують ставити агресію до центральних елементів дослідження психології.

Агресивна поведінка особистості була і лишається актуальним предметом дослідження у соціології, кримінології, медицині, біології, фізіології, тому все це і призвело до низки методологічних проблем, котрі пов'язані з різними теоріями виникнення, моделями, способами дослідження.

Агресію важко згрупувати і пояснити одним визначенням, агресією може вважатися дитяча сварка у пісочниці та терористичний акт з купою загиблих. Також певні проблеми виникають у випадках коли агресія ототожнюється з ворожнечею, у інших випадка проводиться паралель з гнівом. Тож важливо розібратись з цими поняття і відділити їх від поняття агресії.

Агресія являє собою цілеспрямовану дію, спрямовану на заподіяння шкоди іншій особі. Вона відрізняється від гніву, який не обов'язково має конкретну мету чи веде до завдання шкоди, а швидше є емоційним станом. Гнів виникає внаслідок внутрішніх фізіологічних реакцій та мимовільної емоційної експресії, спричиненої негативними подіями. Гнів є однією з основних і найзначущіших емоцій людини. Він виникає у відповідь на сильне обурення та може супроводжуватись втратою самоконтролю. Відчуття гніву

стимулює до активних дій, але чи будуть вони агресивними, залежить від різних факторів, зокрема індивідуальних особливостей нервової системи та впливу соціального середовища. У нашій культурі прийнято вважати, що відчувати гнів є неприйнятно і погано. Однак дослідження показують, що постійне придушення та стримування цієї емоції може спричиняти різні соматичні захворювання. Тож важливо навчитися самотійно і навчити дітей висловлювати гнів в прийнятних формах, без шкоди для себе та оточення. (Berkowitz, 2001), (Sinchuk G., 2020).

На думку Берковця, ворожість можна визначити як негативне ставлення до окремої людини або групи осіб, що проявляється через упереджену та несприятливу їхню оцінку.

Ворожість виявляється у висловлюваннях або діях, коли людина відкрито демонструє неприязнь чи бажає іншому зла. Ворожо налаштована особа схильна часто висловлювати негативні оцінки щодо інших людей та поводитися відповідним чином.

Берковиць розглядає агресію як стійку схильність до агресивних дій у різних ситуаціях, наголошуючи, що її не слід ототожнювати з ворожістю. Люди, які відчують агресивність, можуть сприймати навколишнє середовище як загрозове та бути готовими атакувати інших. На противагу не всі, хто відчуває ворожість, обов'язково проявляють агресію.

На думку Берковця, агресію слід розглядати як схильність до агресивної поведінки.

Нечіткість у термінах заважає правильному розумінню агресії. Роберт Бер визначає її так:

Агресія – це будь-яка форма поведінки, спрямована на завдання шкоди або збитків іншій особі, яка не бажає такого ставлення.

Альберт Бандура описує агресію як поведінку, що суперечить соціально прийнятним нормам (Berkowitz, 2001).

У роботах Р. Берона, Д. Річардсона, Е. Фромма, Х. Хекхаузена:

Агресія – мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, наносить шкоду об'єктам нападу, наносить фізичну шкоду або психологічний дискомфорт.

За Е. В. Змановська трактується як:

Агресія – внутрішній когнітивний механізм агресивної поведінки спрямований на прагнення до домінування над іншими, маніпулювання та використання у власних цілях; тенденції до руйнування; нанесення шкоди оточуючим; схильність до насильства.

Під час дослідження теорій і підходів С. Л. Кравчук характеризував агресію як:

Агресія – поведінкова реакція, поведінка, що характеризується спрямованістю на нанесення шкоди живим і неживим істотам, котрі намагаються уникати такого ставлення; як психічний стан, що характеризується пізнавальним, емоційним і вольовим компонентами; як властивість особистості, тобто як внутрішню спонуку до агресивної поведінки, стабільну готовність діяти агресивно в різних ситуаціях через агресивне сприйняття та інтерпретацію. Дослідник під агресією розуміє й емоційні переживання, внутрішні спонукання й готовність діяти агресивно, а також зовнішній вияв цих внутрішніх компонентів в агресивній поведінці.

О. Ю. Дроздов пропонував оформити автономного міждисциплінарного напрямку – «агресології», вчений вважав, що агресивну поведінку треба вивчати як системну модель, котра має властиві закономірності. Також Дроздов вважав, що агресія може бути частиною складнішої системи, соціальної поведінки особи і розглядатися із сторін пов'язаних з психофізіологічними, біохімічними, нейрофізіологічними процесами регуляція (нейронних мікросистем) та і з такою, що виникає у взаємодії «особистість-соціальна ситуація» (зовнішні взаємодії). Ми ж, у свою чергу, схильні погоджуватися з Дроздовим і підтримуємо думку про необхідність систематизувати і об'єднати всі данні, так як вкрай складно аналізувати теорії

і підходи вивчення агресії окремо, і на даний момент вони виступають радше як крайності однієї і тієї ж сутності.

Ми ж більше схилиємося до твердження біполярності агресії, тобто з одного боку негативний аспект агресії, котрий може супроводжуватися бійками, образами, психічним насильством, деструктивністю, з іншого боку як динамічну властивість котра стає інструментом самозахисту, відстоювання власних прав, якщо вона не виходить за рамки соціального узгодження, ба більше, недостатній прояв такої агресії має негативні наслідки як конформність, пасивна поведінка, втрата власних позицій та ідей. Також деяке агресивне забарвлення мають такі характеристики як: лідерство, наполегливість, наступальність, тобто характеристики котрі впливають на самореалізацію, характеристики необхідні для протидії тиску навколишнього середовища, консерватизму, для реалізації своїх цілей чи новаторських ідей.

На погляд Л. М. Собчик це є необхідними характеристиками особистостей підприємців, воєначальників, спортсменів, командирів, керівникам, політикам. В цілому ми бачимо деяку бажаність наявності певної частки агресії для гармонічного розвитку особистості, так як вона впливає на соціальну адаптивність, вказує на рівень схильності до подолання важких життєвих перешкод. На проти відсутність агресивності може призводити до пасивності, піддатливості, пригнічення індивідуальності, зниження соціального статусу, конформності, нездатності особистості в цілому зайняти і тримати активну життєву позицію (Mazokha S., 2010).

1.2 Класифікація типів агресії

В різних роботах висувуються і розглядаються форми агресії у відповідності до теорій на які вони спираються тому і існують різноманітні підходи до відділення видів та форм агресії. Наприклад А. Басс розробив типологію котра описувалася за допомогою трьох шкал: фізична-вербальна,

активна-пасивна, пряма-непряма. При комбінації цих типів виникає вісім можливих варіантів агресивної поведінки.

За механізмами виникнення виділяють: свідому, несвідому, афективну й індуковану агресії, по відношенню до об'єкту впливу: пасивна та активна; за спрямованістю: соціально-, гетеро- й аутоорієнтовану агресії; за масовістю суб'єкта і об'єкта: індивідуальна, групова. Така класифікація була запропонована О. М. Морозовим.

Окрім цього агресія поділяється на: приховану/відкриту; гнівну/інструментальну; вербальну/фізичну; екстрапунітивну/інтрапунітивну, так систематизувала у своїх роботах С. Л. Соловйова.

Тож підводячи відсумок можна виділити такі види: фізична/вербальна; гнівна/інструментальна; гетероагресія/аутоагресія; пряма/непряма; доброякісна/зляюкісна; конструктивна/деструктивна/дефіцитарна агресії; реактивна/імпульсивна, спонтанна/навмисна (інтенціональна); безпосередня/відстрочена.

Далі пропонується розглянути інформацію у таблиці 1 де типологія агресії структурована, та у таблиця 2 де вказані вчені котрі вивчали дані види агресії (Khmelevska M., 2020):

Таблиця 1

Класифікація типів агресії

<i>Критерії поділу</i>	<i>Типи агресії</i>
Спрямовання	спрямована на живих істот: • на інших людей • на себе
	спрямована на неживі об'єкти (руйнування, вандалізм)
	спрямована на групу
	спрямована на окрему особу
Масовість суб'єкту агресії	індивідуальна агресія (агресор – конкретна особа);
	групова агресія (агресор – група людей)
Форми	пряма агресія
	непряма агресія
	зміщена агресія
	активна агресія
	пасивна агресія
	словесна агресія: • пряма; • непряма
	фізична агресія:

	<ul style="list-style-type: none"> • пряма; • непряма
	Відкрита
	Прихована
Складність	проста агресивна поведінка
	складна агресивна поведінка
Шляхи реалізації	поведінкова агресія
	образна агресія
	поведінкова агресія
	символічна агресія
	тематична агресія
Механізми агресії	реактивно-емоційна агресія
	агресія через внутрішню потребу викликати біль і страждання в інших
	агресія як інструмент досягнення життєвих цілей особистості
Умови виникнення і функціонування	імпульсивна агресія
	інструментальна агресія
	агресія фрустрації
	контрольована агресія
	агресія, викликана поведінкою інших людей
	агресія, викликана заявами інших людей
	агресія, викликана невдачами у власних діях
Мета	навмисна агресія
	Ненавмисна

Таблиця 2

Класифікація видів агресії (Mazokha S., 2010)

Види агресії	Вчені, які вивчають ці види агресії
прихована, відкрита	А.І.Єремєєва, Н.В.Казаринова; Е.І.Киришбаум, В.Н.Куницина, С.Л.Соловйова
пряма, непряма (зміщена)	А.Басс; Д.Доллард; С.Ю.Головін; А.І.Єремєєва; Е.І.Киришбаум, І.Л.Левіна; М.Д.Левітов, В.Д.Менделевич; Л.Д.Столяренко
фізична і вербальна	А.Басс; С.Ю.Головін, А.В.Дмитрієв; Д.Майєрс; А.В.Петровський; С.Л.Соловйова; І.Л.Левіна; Л.Д.Столяренко
гнівна, ворожа, інструментальна	Р.Берон, С.Ю.Головін; Е.В.Змановська; В.В.Знаков; Н.В.Казаринова; В.Н.Куницина; М.Д.Левітов; Д.Майєрс; А.В.Петровський, А.А.Реан; Д.Річардсон; С.Л.Соловйова; Л.Д.Столяренко; С.Ю.Циркін; В.Б.Шапар; М.Г.Ярошевський
етероагресія, аутоагресія	А.Ю.Дроздов; А.І.Єремєєва; Е.В.Змановська; Н.В.Казаринова; Е.І.Киришбаум, В.Н.Куницина, Т.О.Ларіна; І.Л.Левіна; М.Д.Левітов; В.Д.Менделевич; О.М.Морозов, Т.Р.Морозова; А.В.Петровський, А.А.Реан; С.Л.Соловйова; С.С.Степанов; С.Ю.Циркін; В.Б.Шапар, С.Г.Шебанова; М.Г.Ярошевський
Доброякісна і злякисна	Л.М.Балабанова; А.Ю.Дроздов; Я.Л.Коломінський; А.А.Реан, Л.Д.Столяренко; Е.Фромм
конструктивна, деструктивна	Г.Аммон; С.Л.Соловйова
реактивна, імпульсивна, інтенціональна	С.Ю.Головін; Н.В.Казаринова, Я.Л.Коломінський; В.Н.Куницина, А.В.Петровський, С.Ю.Циркін; В.Б.Шапар, С.Г.Шебанова; А.А.Реан, М.Г.Ярошевський
Безпосередня	Д.Доллард; Л.Д.Столяренко

Гнівна, ворожа, імпульсивна, експресивна, реактивна агресія: цей тип агресії зумовлений емоцією гніву та виникає в стані злості. Він є реакцією на певні риси або обставини, у яких опинилася людина. Інтенсивність реакції може підсилюватися зовнішніми стимулами. Дослідники вважають, що експресивна агресія здебільшого є імпульсивною відповіддю, а не продуманою дією. Наприклад, якщо один молодик ображає іншого, це може викликати у відповідь спалах агресії та фізичний напад без прихованих мотивів.

Інструментальна, проєктивна агресія: ця агресія використовується як засіб досягнення певної мети, не пов'язаної безпосередньо з агресивними діями. Вона не є наслідком емоційного стану, а слугує способом отримати бажане. Наприклад, людина знущається над другом, щоб змусити його повернути борг. У такому випадку агресія – це інструмент для досягнення результату

Конструктивна агресія: агресія, яка проявляється у соціально прийнятній формі та має позитивні наслідки. Вона може виражатися через самозахист, прагнення досягнень у спорті, управління колективом чи вирішення життєвих проблем.

Деструктивна агресія: цей тип агресії проявляється відкрито та має негативні соціальні наслідки. Вона включає всі форми девіантної та кримінальної поведінки, що порушують норми суспільства.

Спонтанна агресія: виникає без видимої причини та характеризується необґрунтованим бажанням заподіяти шкоду. Може проявлятися як навмисне псування настрою іншій людині або заподіяння шкоди заради власного задоволення.

Заміщена агресія: ця агресія спрямована не на першопричину конфлікту, а на слабший або доступніший об'єкт.

Аутоагресія: форма агресії, спрямована на самого себе. Вона може проявлятися як фізичне (самопошкодження, суїцидальні дії) або словесне самоприниження. Часто є наслідком неможливості висловити агресію назовні.

Гетероагресія: агресія, спрямована на інших людей, групи або предмети. Вона може проявлятися фізично або вербально, відкрито або приховано.

Фізична агресія: передбачає нанесення тілесних ушкоджень людям або псування майна. Може бути прямою (бійки, удари) або непрямую (вандалізм, створення небезпечних ситуацій).

Вербальна агресія: форма психологічного насильства, що включає образи, звинувачення, критику, маніпуляції, погрози. Вона може завдати серйозних психологічних травм, особливо якщо є систематичною.

Пряма агресія: відкрите вираження агресії без приховування намірів, наприклад, словесне чи фізичне протистояння.

Непряма агресія: приховані агресивні дії, такі як плітки, маніпуляції, сарказм або псування майна анонімно.

Доброякісна агресія: адаптивна поведінка, спрямована на захист себе або своїх інтересів, яка не порушує соціальних норм.

Злоякісна агресія: деструктивний тип агресії, що не має захисної функції, а лише завдає шкоди (Mazokha S., 2010), (Khmelevska M., 2020).

1.3 Ключові біологічні та психологічні теорії агресії

Щоб більш ґрунтовно розібратися в причинах і природі агресії пропонується розглянути найпоширеніші теорії агресії. Також наводимо таблицю в котрій теоретично пояснюються теорії агресії: Таблиця 3 (Anonymous, 2015).

Таблиця 3

Теоретичне пояснення агресії

Теоретичний підхід	Агресія розуміється як..	Акцент на сталість (С) чи мінливість (М)
БІОЛОГІЧНЕ ПОЯСНЕННЯ		
Етологія	..внутрішня енергія	С
Соціобіологія	..продукт еволюції	С

Генетика поведінки	..спадкова схильність	С
ПСИХОЛОГІЧНЕ ПОЯСНЕННЯ		
Фройдівський психоаналіз	..інстинкт смерті	С
Фрустраційна теорія агресії	..цілеспрямоване спонукання	М
Когнітивний неосоціанізм	..реакція на негативні емоції	М
Модель переносу збудження	..підкріплення нейтральними збудженнями	М
Соціально-когнітивний підхід	..функція переробки інформації	М
Теорія навчання	..виникає в результаті наочності через підкріплення і наслідування	М
Модель соціальної взаємодії	..результат процесу прийняття рішень	М

1.3.1 Етологічний підхід у теоріях потягу З. Фрейда та природженого інстинкту К. Лоренса

К. Лоренц і З. Фройд вважають що людям неможливо впоратися зі своєю агресивністю і можуть спрямувати її лише у інше русло. Лоренц у своїх роботах зазначає, що інстинкт агресії – це спадщина від гоменідів, з якою розум не може впоратися і головна небезпека, інстинкту в його спонтанності.

Теорія потягу. Постійне зростання насильства у світі сфокусувало увагу науковців до теоретичного вивчення суті і причин агресії. Батько психоаналізу З. Фройд передивився свої теорії, основна ідея яких була ідея сексуальності і вже у 20-ті роки створив нову теорію, в котрій потяг до руйнування займала таке ж місце як і жага до любові (Freud S., 1920). Фройд розглядав це як поєднання Лібідо (створюючого початку) та Мортидо (деструктивного початку). Кожний живий організм прагне знизити нервові збудження до мінімуму. Смерть повністю прибирає будь-яку нервову напругу і таким чином усі органічні форми життя прагнуть смерті. Про те, жага повного внутрішнього спокою зіштовхується з протилежною силою – бажанням жити. Таким чином Фройд вважав, що задача Лібідо знешкоджувати руйнівний інстинкт і воно реалізує цю задачу переводячи потяг Мортидо назовні, стосовно об'єктів оточуючого світу. Тобто агресія виступає свого роду

важелем, котрий перемикає саморуйнування з внутрішньої шкоди на людей і об'єкти котрі оточують суб'єкт (Berkowitz, L., 2001).

Природжений інстинкт К. Лоренса. Теорія висвітлена в книзі Конрада Лоренса «Так зване зло» (1963) зазнала масштабної критики, так як науковець відомий в області вивчення поведінки тварин і ось він виступає в області де не має достатньо досвіду і компетенцій – в області людської поведінки. Хоч по великому рахунку книга і була відторгнута більшістю психологів та нейрофізіологів вона швидко стала бестселером і привернула до себе велику увагу.

Головна теза теорії Лоренса полягала в тому, що агресивна поведінка людей, котра проявляється у війнах, злочинах, бійках і інших типах деструктивності і садистської поведінки пов'язана з філогенетичним корінням, воно запрограмоване в людині, пов'язане з вродженим інстинктом, котрий чекає свого часу і використовує будь-який привід для свого вираження.

Лоренц дивився на це, з такою точки зору, що існує специфічна енергія необхідна для інстинктивної дії і вона постійно накопичується у нервових центрах, а коли вона скупчилася в достатній кількості для викиду – виникає емоційний вибух, навіть при відсутності подразника. Щоправда і люди і тварини знаходять збудник подразнення, щоб скинути на ньому агресію і тим самим звільнитися від енергетичної напруги. Їм немає потреби пасивно вичікувати потрібного збудника, вони можуть самостійно знайти його, наприклад, створюючи відповідну ситуацію, яка призведе до конфлікту. Тобто можемо сказати, що теорія Лоренса базується на двох фундаментальних стовпах: перша – гідравлічна модель агресії, котра вказує на механізм виникання агресії. Друга – ідея, що агресивність слугує справі життя, допомагає виживати індивіду і всього виду.

Ця теорія дуже легко перетворюється в ідеологію, котра пом'якшує страх перед тим, що може статися і допомагає раціоналізувати почуття безпорадності. Ця теорія заспокоює нас і заявляє, що навіть якщо всі ми

повинні загинути, то ми можемо тішити себе тим, що наша доля зумовлена природою людини, і що все йде саме так, як і повинно йти (Fromm E., 2015).

1.3.2 Соціодинамічний підхід у моделі виникнення агресії к. горні і е. фромма

В кінці 30-тих років ґрунтуючись на психоаналітичному вченні З. Фрейда сформувався новий напрямок під назвою – неофрейдистська соціологія, до провідних теоретиків якої можна віднести К. Горні, Г. Саллівана, Е. Фромма та ін. З позицій даного дослідження особливу цікавість викликають роботи К. Горні і Е. Фромма котрі віддзеркалювали основні теоретичні напрямки агресивної поведінки молоді.

Модель виникнення агресії за К. Горні. Горні хоч і формувала свою теорію на вченні Фрейда, проте серйозно критикувала батька психоаналізу за надмірне біологічне трактування психологічних явищ. Вона ж схилилась до більш значимого соціального. Горні також виводила із структури інстинкту агресії конструкт лібідо/мортідо і вводила несвідоме відчуття занепокоєння (корінна тривога). На основі цього Горні трактувала агресію як невротичну реакцію, зниження якої стає головним для людини, що підіймається над його потребами і бажаннями. Джерелом занепокоєння і тривоги вона вважала конкурентну боротьбу в усіх сферах життя і для того, щоб позбутися тривоги людина вдається до психологічного захисту. Горні зазначала необхідність задоволення таких потреб як потреба в безпеці та потреба в задоволенні. Якщо потреби і види захисту поєднуються вдало – отримуємо нормальний розвиток, якщо ж одна з потреб домінує – провокує розвиток невротичного розвитку, включаючи і невротичну агресивність. Якщо ж невротичні потреби суперечать один одному, то формується базальний конфлікт.

Базальний конфлікт може викликати відчуття небезпеки, а той провокує базальну ворожість, а той може перейти у ворожість до батьків, ближнього

оточення, далі переформується у базальну тривогу і ворожість до всіх навколишніх людей. Горні в межах своєї теорії розглядала агресію лише з негативної точки зору, відображаючи лише негативну сторону агресії (Blyskun O., 2013).

Природа людської деструктивності Е. Фромма. Початок людської деструктивності Фромм бачив у видах культури і способу життя людини. На його думку люди не можуть бути вільними від нависаючої загрози і самозбереження, і без зв'язку із задоволенням потреб. Проводячи оцінку поведінки людини і поневолених тварин, та враховуючи те, що агресивна поведінка тварин значно зростає в неволі, відносно їх поведінки в дикій природі, а людина, на його думку, не живе у природному стані. Існування людини, за винятком мисливців і збирачів, пов'язане з несвободою, з великою кількістю обмежень і заборон.

В соціальному суспільстві люди почуваються ізольованими навіть будучи частиною маси: в них відсутні переконання, якими б вони могли поділитися з іншими - їх замінюють лозунги та ідеологічні штампи котрі людина засвоює з засобів масової інформації. Соціальні умовності сприяють знищенню у людей впевненості в собі. Пригнічення може провокувати безпідставне почуття страху, а страх і біль надзвичайно сильні почуття, людина намагається позбутися їх – а одним з найкращих засобів витіснення страху - агресивність. Механізм оборонної агресії вмикається не лише коли вона відчуває безпосередню загрозу, а й тоді коли небезпека відсутня. Людині для виживання потрібні не лише фізичні і психічні умови, люди повинні підтримувати психічну рівновагу, звідси такі підстави агресії як образа, приниження і т.д. Для відчуття безпеки повинні бути досягнуті екзистенціальні потреби. Одна з екзистенціальних потреб – потреба в діяльності, стимулом такої діяльності може бути творчість, але для зайняття творчістю треба докласти багато зусиль. Сьогодніне людство не може масово продукувати творчі стимули і людство йде найменшим шляхом супротиву –

шукають причини для ненависті, для шкоди, замість того, що продукувати прекрасне.

Значним фактором агресивної поведінки є заздрість. Заздрість можна розуміти як стан чи почуття, відчуття неприязні до іншої людини, її щастя, благополуччя, успіху, культурного рівня, зовнішнього вигляду, матеріальної чи іншої переваги. Це пояснення переваги зумовлюється відчуттям розпачу, досади, ворожості по відношенню об'єкта заздрості. Заздрість провокує бажання мати, володіти на рівні іншої особи, або ж більше - домінувати. Для заздрісників чийсь заслужений успіх може виступати як власна невдача, вони можуть бути дуже агресивні. Чи призведе заздрість до активних дій залежить від ситуації і факторів, якщо ситуація сприятлива – то заздрісник спробує дискредитувати людину, її навички і здібності. Ось при цьому зазвичай і виявляються агресивні дії психологічного характеру: знецінення, образи, погрози, приниження, дискримінація і дискредитація, наклепи. У спробі виправдати свою поведінку заздрісник розмежовує своє уявлення про особистість об'єкта заздрості на інструментальну і характерологічну частини, які тісно пов'язані і зумовлені: як результат його оголошують «хорошим спеціалістом» але «поганою людиною». Перше складно спростувати, друге – не складно, якщо ця інформація розповсюджена серед людей які погано знають жертву. Так часто відбувається в колективах в котрих є особи надто амбітні, але з відсутністю здібностей кар'єриста. Ті що не змогли досягнути успіху шукають розрядки у своєму середовищі – перенаправляє увагу на тих хто досяг успіху. Досягнення це не завжди результат здібностей і вмінь, а й характеру людини: працелюбство, цілеспрямованість, вольові якості, проте не кожен заздрісник може це зрозуміти (Тymoshenko I., 2015), (Fromm E., 2015).

1.3.3 Теорія фрустрація-агресії Д. Долларда та її модернізація Л. Берковцем

Це уявлення про те, що в організмі існує деяка сила котра в поєднанні з зовнішніми подіями призводить до прояву агресії. На відміну від інстинктів не присутня весь час з людиною, вона виникає під тиском відсутності у людини задовольняючих механізмів для вирішення конкретної проблеми. Таким чином, збудження є мобілізаційною силою, котра напрямлена на закінчення стану позбавлення. Ця сила називається фрустрацією.

Теорія фрустрації - агресії була розроблена Д. Доллард та його колегами Л. Дуб, Н. Міллер, О. Х. Маурер, Р. Сієрс та інші. І вперше у завершеному вигляді її описано в роботі «Фрустрація і агресія», 1939 р. Доллард і співавтори вважали що агресія є реакцією на фрустрацію, тобто агресивна поведінка закликає усунути стан фрустрації.

У цьому варіанті теорія базувалася на тому що:

Агресія – завжди прояв фрустрації, а фрустрація завжди провокує агресію;

Агресія може гальмуватися або ж заміщуватись;

При конкретному фізичному або емоційному виявленні агресивності (катарсис) ослабляється готовність до агресії (Тymoshenko I., 2015).

ФРУСТРАЦІЯ <=> АГРЕСІЯ

Таким чином фрустрованість викликає бажання агресивно діяти проти джерела фрустрації і це, в свою чергу, стає каталізатором прояву агресивної поведінки. В той же час неможна порівнювати фрустрацію до прямої відсутності нагороди. Бажаний результат повинен очікуватись. Тобто бідність, звісно, забирає у людей багато радощів життя, але якщо ми приймаємо визначення Долларда і його колег, то повинні визнати, що матеріальні позбавлення фрустрацію провокують на стільки, на скільки не дозволяють бідній людині мати те, що вона хотіла б мати і сподівалась мати. Прямо кажучи, не можлива приписувати фрустрацію тим, кому не було на що сподіватися.

Доллард з колегами вважали, що будь-яка агресивна дія детермінована попередньою фрустрацією, проте ця концепція є надто розмитою і не дозволяє

диференціювати такі важливі поняття як емоційна і інструментальна агресії. Інструментальній агресії, так як і іншим інструментальним діям, можна навчитися, її можна засвоїти. В такому випадку людина може спостерігати за діями інших людей, котрим деяка агресивна поведінка приносить вигоду, засвоювати таку поведінку і тепер вже його власні агресивні дії зовсім не обов'язково повинні породжуватися фрустраціями. Тому було б краще співвідносити, що фрустрація-агресії, говорячи про перешкоду на шляху до досягнення цілі генерує емоційну агресію. До такої думки схиляється Л. Берковиць.

Берковиць на противагу Долларда вважав, що не кожна фрустрація провокує до відкритого нападу і агресії, він був впевнений, що потрібен цілий ряд умов, котрі можуть вплинути на ймовірність того, що люди будуть поводити себе агресивно коли їм перешкоджають в досягненні їх мети і планів.

Тобто Берковец переформулював основні засади фрустрації-агресії до таких, що:

Фрустрація може визначати прояв емоційної агресії і не пов'язана з інструментальною агресією;

Фрустрація веде до агресії тільки в тій мірі, у якій вона породжує негативні почуття.

Тобто за твердженнями Берковця фрустрація може провокувати агресії, а може і не викликати агресію.

Ще пізніше Берковиць вносить суттєві зміни і уточнення в теорію фрустрації (1965, 1969) і розробляє свою оригінальну теорію передумов, що ведуть до агресії. Відповідно до цієї теорії, фрустрація – один з багатьох аверсивних стимулів котрі можуть лише спровокувати агресивні реакції, проте не призводить до агресивної поведінки напряду лише створює готовність до агресивних дій. Агресивна ж поведінка виникає лише тоді, коли є потрібні передумови до агресивних дій. Посилами до агресії він вважав стимули з середовища пов'язані з актуальними чи попередніми чинниками, котрі провокують злість, або агресію (Yermolinska A., 2022).

Вже у 1997-1998 роках Берковіц пропонує ще більш пророблену теорію взаємодій між неприємними почуттями і агресією, в якій основою є емоційні і когнітивні процеси людини. На його думку важливим складником між фрустрацією та агресією є негативна емоція – гнів. Інші види негативних переживань як: страх, біль, дискомфорт, через свою здатність провокувати негативні емоції також вважаються важливими стимулами до виявлення агресії.

В цій новій когнітивно-неоасоціативній теорії Берковіц подає пам'ять людини як ряд асоціативних ідей, образів і почуттів, що зберігаються у взаємопов'язаній мережі. Неприємна ситуація провокує низку внутрішніх подій, в відповідь на які може виникнути почуття гніву (Тymoshenko I., 2015).

1.3.4 Теорія соціального навчання А. Бандури. вплив екранного насильства на формування толерантності до агресії у молоді.

Від усіх інших теорія навчання відрізняється тим, що у ній агресивна поведінка зумовлюється впливом соціального середовища. Одним з найвідоміших послідовників цієї теорії був Альберт Бандура, на його думку агресивної поведінки можна навчитися, так як така поведінка у деяких випадках не те що не засуджується, а може заохочуватись. Також важливим є той факт, що спостерігаючи за агресивною поведінкою інших люди схильні емоційно співпереживати й оцінювати акт агресії, сприймаючи це як допустиму модель поведінки в соціумі. Бандура вважав, що швидкість навчання залежить від психічної доступності предмета наслідування, це можливість безпосередньо спілкуватися і від ефективності словесного кодування споглядаємої поведінки.

В концепції Бандури висувається принцип цілісності сприйняття агресії на основі таких чинників:

- Як варіант засвоєння подібних дій;

- Чинники які провокують їх прояв;
- Умови за яких вони закріплюються.

Відповідно до його теорії кожен день ми бачимо моделі агресивної поведінки в родині, у засобах масової інформації, на вулиці – всі вони можуть бути наповнені агресією. Наприклад молода людина спостерігає агресивну поведінку, яка в перспективі завершується успішним досягненням бажаної мети і починають наслідувати її. Надлишок таких прикладів ще в дитинстві провокує у людини враження, що гарантом успіху у стосунках слугує агресія. Так у подальшому житті у людини може сформуватися впевненість у тому, що агресія є чудовою стратегією для досягнення цілей. Було доведено, що у людей закріплюється різні форми агресивної поведінки завдяки процесу інструментального обумовлення. Також зазначалося, що інструментальна обумовленість, чи навчання через підкріплення і покарання або моделювання – навчання через споглядання за певними моделями, є потужними механізмами засвоєння і здійснення агресивних дій. Відповідно від того, наскільки людина отримувала винагороду за агресивні дії підвищується вірогідність того, що в перспективі людина виявлятиме аналогічну чи подібну поведінку. Закріпленню агресивної поведінки сприяє життєвий досвід, особливо якщо ця поведінка підтримувалась і не засуджувалась.

З самого початку Бандура під агресією розумів імпульсивну, близьку до патологічної реакцію на фрустрацію, але пізніше він впевнився що це не так. Виявилось, що теорія агресії як фрустрація погано пояснює факти що вже мають, а ось теорія соціального навчання на засадах споглядання за перевагою наслідків агресії – краще пояснює агресивну поведінку. Він виявив, що агресивна поведінка розвивається в дітей, котрі знаходяться в умовах навчання на прикладі агресивної поведінки дорослих. В тому числі виявив і те, що батьки занадто агресивних підлітків слугують їм взірцем такої поведінки, заохочуючи їх до такої поведінки за межами дому.

Крім того в процесі соціального навчання велику роль займають засоби масової інформації. А саме сцени насилля на телебаченні, комп'ютерних іграх,

соціальних мережах і.т.д. Такого роду вплив як мінімум може підвищувати толерантність людини перед фактами жорстокості. Та екранна жорстокість не дає 100% гарантії, що людина візьме сокиру і піде втілювати побачене на екрані в життя (Moiseeva E., 2013), (Anonymous, 2015).

Наприкінці 1990-х років О. Ю. Дроздовим в ході вивчення проблем впливу телебачення на формування агресивної поведінки було встановлено, що глядачі українських телеканалів бачать сцени агресії кожні 6 хвилин, а в період з 19⁰⁰ до 23⁰⁰, коли спостерігається пік переглядів умовний інтервал складав 12 хвилин.

Виділяють наступний негативний вплив від споглядання агресивної поведінки:

- Пропагування насильства та безпричинної агресії щодо інших (хоча ми з цим не погоджуємося, оскільки відсутні прямі заклики, а сама демонстрація не гарантує засвоєння чи відтворення такої поведінки);
- Надмірно детальне зображення актів насильства над жертвами;
- Підкреслення жорстокості та насильства як звичної та прийнятної частини повсякденного життя;
- Популяризація культу грубої сили у ЗМІ, формування образу брутального героя, який не гребує будь-якими засобами для досягнення своїх цілей;
- Детальний опис методів кримінальної агресії;
- Розмивання кордонів між моральними та аморальними нормами у міжособистісних відносинах (Kachanova Y., 2010).

Що ж, з появою інтернету зменшилась потреба у телебаченні, люди отримали доступ до будь якої інформації, у будь-який час і у будь-якому місці, тому актуальність впливу телевізійної агресії стосується більш старшого покоління ніж молодого. В полі зору молоді, з більшою вірогідністю, опиняються інтернет ресурси і комп'ютерні ігри, поговоримо про них.

Розглянемо вплив жорстоких комп'ютерних ігор. Деякі з науковців вважають, що перегляд сцен насильства дозволяє людям звільнитися від

агресії. А окремі науковці взагалі схильні вважати, що перегляд сцен насильства дозволяє людям скинути агресивне напруження, ця гіпотеза має назву катарсису. Грати у відеоігри, де ти приміряєш на себе головну роль і вбиваєш інших – це не теж що споглядати сцени насилля у кіно, але вбивство у грі не обов'язково тягне жорстокість у реальне життя. В теорії, - насильство у грі означає, що ви свідомо приймаєте на себе роль агресора, це, ніби, звучить обґрунтовано, та не знаходить практичних доказів.

В ряді досліджень є підтвердження, що тривала гра у відеоігри призводить до розвитку низки відхилень в психоемоційній сфері, та створює умови відносно зміни психічного стану гравців, а в окремих випадках може призводити до патопсихологічної симптоматики. Захоплення комп'ютерними іграми з елементами агресії і насилля спричиняють нервові напруження, викликає толерантність до стресових навантажень, високі показники прямої фізичної та вербальної агресії, підвищення тривоги та фрустрацію потреби в досягненні успіху. Популярні відеоігри можуть спричиняти засвоєння агресії як форми поведінки. В деякій мірі, в голові гравця створює ілюзію безпечності жорстокої поведінки, без наслідків.

Можемо висунути думку, що соціальна агресія може бути викликана спогляданням екранного насильства, виконання певних дій в жорстоких іграх, налаштування гравця на агресивну поведінку, та провокують думки пов'язання з насиллям, популярні у молоді, та переважно комерційні маскультурні зображення насилля стимулюють бажання їх наслідувати (Butrin V., 2014).

Що стосовно інтернету, то фактично у віртуальному світі ми «вдягаємо маску», що дозволяє полегшити спілкування, усунути певні бар'єри, вивільнити свою сутність і така людина може, в цілому, виявляти більшу агресію аніж звичайно і налаштовані більш негативно, зумовлено це як мінімум анонімністю, також це дозволяє висловити в інтернеті те, що зазвичай не можеш у буденному спілкуванні із-за наявності рамок

Однією з форм словесної агресії в інтернеті є троллінг, він не має аналогів у реальному суспільстві тому його вплив на особистість є недостатньо досліджений і важкопрогнозований. Тролінг виник у 90-х, на теренах Американського інтернету. Багато користувачів почали викладати в інтернеті повідомлення провокаційного та образливого характеру заради розваги. Тролінг розглядають як порушення правил віртуальної взаємодії, котрий порушує етику і мораль і реалізується через конфлікти, агресію, провокації. Тролінг характеризується тим, що може існувати лише в межах інтернет спілкування, швидко поширюється на інших користувачів, а потенційні жертви позбавлені фізичного чи візуального контакту з кривдником.

Пропонується розглянути поширені форми тролінгу як форми агресії:

- Маніпулювання почуттями жертви;
- Підбурювання ;
- Політично спірні повідомлення;
- Інформаційна війна, котра пов'язана з політикою чи релігією, мета якої є досягнення геополітичного домінування на міжнародній арені.

Ще одним з видів агресивної поведінки є кібербуллінг. Буллінг означає фізичний або психічний терор, залякування, відносно молодій людині з боку групи її ровесників, направлений на те, щоб викликали в неї страх і в перспективі підкорити собі (Voloshynovich N., 2016).

Флеймінг – обмін короткими емоційними репліками між двома або більше людьми через електронні повідомлення, що навмисно містять ворожий, грубий або вульгарний тон.

Гарасмент – багаторазове надсилання агресивних та образливих повідомлень, спрямованих на конкретну особу. Часто виявляється в багатокористувацьких онлайн-іграх.

Самозванство – створення фейкової особистості з метою дискредитації, завдання шкоди репутації або соціальним зв'язкам жертви.

Гепіслепінг – насильницькі дії, які записуються на відео та публікуються в мережі без згоди жертви.

Кіберпереслідування – тривале, нав'язливе та систематичне втручання в особисте життя жертви, що включає домагання, погрози або маніпуляції. Це може поширюватися і на членів сім'ї жертви, спрямовуючи на них атаки з метою викликати страх, тривогу або відчуття небезпеки (Hryniuk N., 2023).

1.4. Агресія у поведінці цивільної молоді психологічна суть і причини

Так як раніше зазначалося, військова молодь в базових аспектах прояву агресії може мати такі ж причини, як і цивільна молодь, чи будь хто інший. Тому пропонуємо розглянути основні причини, котрі можуть провокувати агресію. Серед цивільної молоді.

Залежно від типу агресії та як вона виявляється - ми можемо припустити причини котрі могли спровокувати агресивну поведінку. Найчастіше за реакцією агресії ховається невпевненість, або надмірна самовпевненість у собі і власних силах, а також відчуття стресу чи імовірної загрози. Більшість агресивних людей мають занижену самооцінку. Інколи ж агресія може бути реакцією на тривогу. Нерідко молоді люди отримавши підвищення демонструють агресію по відношенню до оточуючих. Існують деякі чинники що діють на характер, способи та прояви агресії. До них належать: вік, стать, расова-етнічна приналежність, освіта, професія, психофізичні характеристики, соціальні та культурні аспекти. Розглянемо деякі з них:

- **Стать:** перш за все це зумовлюється статево-рольовими моделями, хоча останнім часом межі значно збільшились, жінки отримали більше свободи, самовизначення, а також і у прояві агресивності, жінкам більш характерна вербальна агресія. Чоловіки ж частіше проявляють фізичну.

- Вік: сплески агресивності спостерігаються в підлітковому віці, але в період 25-30 років цей показник виходить на достатньо низький і стабільний рівень.
- Освіта: агресивність зменшується з підвищенням рівня освіти.
- Расова-етнічна приналежність: в різноманітних етнічних групах різні форми, способи і ступінь прояву агресивності відрізняються.
- Професія: пов'язано із спілкуванням, його специфікою.
- Соціальні аспекти: якщо розвивається урбанізація – зростає досвідченість населення, люди частіше думають про матеріальний добробут. Так як матеріальне набувається значними зусиллями – збільшується розрив між бажаним і можливим, що провокує фрустрованість. З цих причин навіть при зниженні депривації фрустрація і політична агресія можуть збільшуватись.
- Соціокультурні аспекти: на власному і вікарному досвіді людина навчається агресії. На перший план виступає інструментальна агресія.
- Біологічні фактори: хоч, можливо, агресія і не інстинкт, проте може зумовлюватися біологічно:
 - вплив нервової системи (немає чітко локалізованого центру агресії в людському мозку);
 - генетичний вплив (спадковість впливає на чуттєвість нервової системи до збудників агресії);
 - біологічні фактори (хімічний склад крові – впливає на чуттєвість нервової системи до стимуляції агресії, наприклад, гормони, алкоголь, наркотики тощо);
 - відчуття дискомфорту: біль, спека, тіснота і.т.д. У цих випадках реакції, як правило, носять форму ворожої агресії

До елементів виникнення ворожої агресії можна віднести:

- медіа (перегляд сцени насильства та агресії, викликає толерантність до агресії і спотворює уявлення про реальність);

- груповий вплив – завдяки соціальному «зараженню», у групах агресивні тенденції значно посилюються (Astremaska I., Zhayvoronok Y., 2013).

Проте не варто забувати, що цивільна молодь України також стикнулася з великою кількістю проявів війни, що також впливає на рівень агресивної поведінки, так як росія не гребує терором цивільних людей, знищенням цивільної інфраструктури та об'єктів захищених гуманітарним правом, вбивством і різноманітними атаками, від інформаційних до масованих ракетних. Відповідно до багатьох досліджень молодь зачеплена війною буде інтенсивніше і яскравіше виявляти агресію, аніж аналогічна молодь, котра знаходиться у мирному місті, чи у мирний час.

Також існує думка, що великого впливу на психіку молоді завдають засоби масової інформації, перенасиченні негативною інформацією з фронту, з часто перебільшеними небезпеками, та висвітлення негативних аспектів, на які не можуть вплинути пересічні особи, що провокує почуття безсилля, деморалізує і впливає на рівень агресії.

З іншого ж боку, агресивна поведінка в умовах війни може носити захисний характер, так молодь може справлятися з страхом, гнівом, невизначеністю та пристосовуватись до нових жорстких умов існування (Platonova O., Dryzhak T., 2022).

Агресія у поведінці цивільної молоді має комплексну природу і може бути спричинена різними факторами: психологічними, соціальними, біологічними та культурними. Вона проявляється як інструментальна або ворожа реакція залежно від особистісних рис, соціального середовища та життєвого досвіду. Вік, стать, рівень освіти, соціальні умови та медіавпливи значною мірою визначають схильність молоді до проявів агресії. Окрім загальних причин, на сучасну українську молодь значно впливають воєнні події, які підвищують рівень стресу, фрустрації та почуття безсилля.

З одного боку, війна може сприяти зростанню агресивних реакцій як відповідь на травматичний досвід, інформаційний тиск та руйнування звичних умов життя. З іншого боку, агресія може виконувати захисну функцію,

допомагаючи адаптуватися до складних реалій та зберігати психологічну стійкість.

1.5 Психологічна природа і причини агресивної поведінки військової молоді

Військовослужбовці як і інші люди схильні до вияву агресії, вони як і інші будуть мати більшу частину причин агресії як і усі ми, то ж давайте розглянемо типові причини агресивної поведінки і звичайно ті, котрі зовсім не характерні для цивільної молоді причини.

Варто зазначити, що існує біологічне обґрунтування агресивної поведінки, так, наприклад, носії гену 7R гена DRD4 (низька чутливість до дофаміну) виявляють частіше агресивність в конфліктах ніж інші варіації мутацій генів. Також при ураженні ділянок мозку в районі чола виникає порушення функції гальмування, що призводить до агресивної та самовпевненої, нарваної поведінки (Ткач В., 2017).

Біологічні фактори, такі як: вплив токсичних, наркотичних речовин, алкоголь, черепно-мозкові травми і.т.д.

Недостатній рівень соціалізації особистості, егоїстичність, емпатичні властивості супроводжуються агресивністю. Надлишковий контроль над емоціями з жорстокою регламентацією їх проявів. Високий рівень психічної активності, зрілої соціалізованої особистості, котра відповідає переважно в поведінці конструктивної форми реалізації агресивності.

Важливим стимулом у механізмі прояву агресії грають «спостерігачі», котрі можуть виступати як «підбурювачі», навіть не будучи безпосередніми учасниками агресивних взаємодій.

Існує пряма залежність агресії від температурного режиму, а точніше від спеки. Підтвердженням цього є аналіз злочинів порушення військової

дисципліни за рік, де в процентному співвідношенні у літній час висче , ніж у інші періоди.

До зовнішніх факторів, що провокують прояв агресії відносять: шум, тісноту, забруднене повітря, різні предмети, що відносяться до предметів агресії (Anonymous, 2008).

Також жодна з воєн не обходилась без найжорстокіших порушень правових і моральних норм, котрі були вироблені у мирний час, мирним суспільством. Нормою у військовий час вважається відсутність заборонених девіацій (відхилення від встановленого законом, суспільні і групові моральні схеми, моделі, правила поведінки). Тобто норма – це поведінка, котра не виходить за межі правового поля, орієнтована на основний етичний порядок воєнного часу, не призводить до дезорганізації в колективі та не ставить під загрозу життя і здоров'я самого суб'єкта й товаришів по службі.

Так як агресивна поведінка може розглядатися в межах девіантної поведінки у військовий час таким чином, як поведінка спрямована на вирішення тих чи інших проблем шляхом насильства щодо місцевого населення, вбивство побратимів чи командирів, тощо. У той же час агресія і вбивство ворога, у час війни, не може вважатись девіантною поведінкою по відношенню до комбатантів.

Наприклад жорстоке ставлення до населення, котре особливо нелояльне до військ, є вкрай етично складним. Якщо застосовувати критерії мирного часу, то, безумовно, це є неадекватним і слід зарахувати до девіацій, але якщо враховувати те, що населення веде активну партизанську і диверсійну боротьбу, здійснює терористичні акти, то це дає зміненій системі цінностей і моральних критеріїв вивести таку поведінку із переліку девіантних.

Аналізуючи вияви жорстокої поведінки щодо мирного населення на війні, науковці зазначають, що однією з важливих причин є невловимий образ противника-комбатанта. Страх того, що ти можеш перебувати під прицілом снайпера призводить до психічного зсуву, а пізніше образ ворога переноситься на реальні несприятливі чинники, на них і спрямовується накопичена

роздратованість, злість, агресивність. Часто об'єктом агресії стають ті, хто найбільш викликає асоціацію з образом невидимого ворога. Наприклад, якщо перед бойовим рейдом трапилось упіймати жінку-снайпера, від пострілу якої загинув побратим, то агресія мимоволі перемикається на жіноче місцеве населення. Якщо ж у замаху на воїнів брали участь підлітки – агресія переключиться на місцевих підлітків (Romanyshyn M., Matsevko T., Kapinus O., Guzenko I., Neurova A., 2017).

У період війни уряди часто прагнуть сформувати в громадян образ ворога як істоти, що не заслуговує на визнання людської гідності. Найбільш яскраво це проявляється тоді, коли супротивник має інший колір шкіри. Така дегуманізація досягає апогею — прикладом є війна у В'єтнамі, коли американські солдати не відчували емпатії до в'єтнамців, принижували їх, називаючи зневажливими прізвиськами, як-от «gooks», а замість слова «вбити» вживали евфемізм «усунути». Один із таких випадків — справа лейтенанта Келлі, який був визнаний винним у масовому знищенні мирного населення і виправдовувався тим, що ніколи не сприймав в'єтнамців як людей. За його словами, армія навчала лише розпізнавати «ворога», а не бачити в ньому особистість. Подібну риторику використовував і Гітлер, називаючи політичних опонентів «недолюдьми» (untermenschen).

Таким чином, можна говорити про усталений механізм: щоб полегшити моральні страждання солдатів і дати їм психологічне виправдання на знищення ворога, у них свідомо формують огиду й знецінення супротивника, представляючи його як щось нелюдське.

Ще одним способом позбавлення іншої особи людських рис є повний розрив емоційного зв'язку з нею. У таких випадках об'єкт агресії стає для нападника байдужим — він більше не сприймає його як особистість, а лише як абстрактний «об'єкт з протилежного боку». У цьому стані психологічний бар'єр щодо насильства зникає. Клінічні спостереження свідчать, що деструктивна агресія часто пов'язана з втратою або притупленням емоцій.

Коли людина перестає бачити в іншому людину, жорстокість або руйнівна поведінка стають можливими в будь-якій формі (Fromm E., 2015).

За твердженням А. Капської багато колишніх військових стикаються з дезадаптацією, особливо коли повертаються до мирного життя, це можна пов'язати з тим, що колись важливий військовий досвід стає неактуальним і не потрібним для середовища, в яке вони повернулись, що може провокувати агресивної поведінки (Sytaulo O., 2024).

Військові можуть проявляти агресію в зв'язку з тим, що вони відчують злість і образу за те, що їм довелося бути включеними до бойових дій і за негативний досвід отриманий на фронті.

Також серед причин агресивної поведінки, серед військової молоді можуть бути, симптоми військового неврозу, котрий колись описав А. Кардинер. До основних ознак науковець виділяв такі прояви як: дратівливість, нервовість, недостатній контроль поведінки, збудливість, застрягання на травматичних подіях, втеча від реальності та схильність до некерованих агресивних реакцій.

Часто злість і агресія, котру проявляє воїн на полі бою, з часом стають буденністю і звичайним, типовим станом. Люди в такому стані можуть бути небезпечні як для себе, так і для оточуючих (Bryndykiv Yu., 2018).

Рефлекс «бий або біжи» становиться в міру тренування і притупляється, якщо ним не користуються. Люди, котрі відчувають відносну захищеність, потрапляючи в критичну ситуацію - відчувають реакцію середньої інтенсивності. А от військові, котрі перманентно живуть під загрозою небезпеки схильні до швидкої мобілізації, навіть за незначних загроз. Надмірна активація реакції "бий або біжи" може спричинити численні прояви стресу, такі як м'язова напруга, підвищений артеріальний тиск, депресія, дратівливість та агресивність (Khoruzhiy S., Pishko I., Lozinska N., 2019).

Агресивна поведінка в підрозділі часто зумовлюється ситуаціями, коли є неправильна оцінка ситуації з боку командування пов'язана, наприклад, з

призначення особового складу в наряди чи на роботи, сварки навколо відпусток, в конфліктах, в ситуаціях нестатутних взаємин.

Ще одним різновидом агресивної поведінки є агресивні дії звернуті в середину, тобто аутоагресія. Суїцидальна поведінка – це форма аутоагресії, що проявляється через думки, фантазії, уявлення або конкретні дії, спрямовані на самошкодження чи самознищення, які хоча б частково мотивуються свідомим або прихованим прагненням до смерті.

У молодих людей суїцидальні думки зазвичай виникають як безпосередня реакція на психотравмуючу ситуацію. Це можна порівняти з ефектом "короткого замикання", коли сильний стрес швидко запускає такі переживання. Такий стан може тривати від кількох годин до кількох днів.

У бойових умовах частина військовослужбовців через постійну загрозу життю починає втрачати відчуття небезпеки та знижувати цінність власного життя. Війна сприяє закріпленню в особистості агресивних і жорстоких рис, які спочатку спрямовані проти ворога, але згодом можуть проявлятися в стосунках із близьким оточенням, особливо в конфліктних ситуаціях, або звернена на себе .

Також було виявлено взаємозв'язок адекватних форм поведінки з іншими проявами деструктивної поведінки. Було встановлено, що солдати, котрі перебувають на гаупвахті, тобто ті, що відбувають покарання за злочини чи порушення, з них 63% вживали марихуану і більше 40% американських військових, після повернення з зони конфлікту в Південному В'єтнамі демонстрували агресивну поведінку і були схильні до насильства (Agayev N., Kokun O., Gerasimenko M., Pishko I., Lozinska N., 2018).

Агресивна поведінка військовослужбовців має багатфакторну природу, включаючи біологічні, соціальні та психологічні аспекти. Постійний стрес, бойові умови, порушення соціалізації та фізіологічні зміни сприяють підвищенню рівня агресії, яка може проявлятися як у міжособистісних конфліктах, так і у вигляді аутоагресії. Втрата цінності власного життя, порушення адаптації після повернення до мирного життя, а також

інтегрований травматичний досвід значно ускладнюють психологічний стан військових. Саме всі ці фактори можуть впливати на підвищення рівня агресивності серед військової молоді.

Висновок до першого розділу

Агресія — багатовимірне явище, яке вивчають різні науки: психологія, біологія, соціологія, кримінологія, медицина тощо. Сутність агресії не може бути пояснена лише однією теорією чи підходом, оскільки це складне та багатогранне явище, що вимагає комплексного аналізу. Її природа складна й не зводиться до одного визначення чи моделі. Поняття агресії часто плутають з гнівом і ворожістю, тому важливо розділяти ці поняття. Агресія може проявлятися у різних формах: фізична/вербальна, гнівна/інструментальна, гетероагресія/аутоагресія, конструктивна/деструктивна тощо.

У нашому теоретичному вивченні було розглянуто основні теорії виникнення агресії, кожна з яких розкриває певні аспекти цього феномена:

Теорії потягу З. Фрейда, де є інстинкти - життя (Лібіді) і смерті (Мортідо). Тобто Лібідіо протидіє Мортідо і у цьому протиборстві виникає агресія.

В етологічній теорії К. Лоренца агресивна поведінка пов'язана з філогенетичним корінням, воно запрограмоване в людині, пов'язане з вродженим інстинктом, котрий чекає свого часу і використовує будь-який привід для свого вираження. Також має місце гідравлічна теорія накопичення агресивної енергії.

Соціодинамічний підхід К. Горні. визначає агресію як невротичну захисну реакцію, а джерело такої реакції - конкурентна боротьба у сферах життя, тому щоб позбутися тривоги людина вдається до психологічного захисту, в свою чергу якщо захист не був погоджений у потребі задоволення і

потреби безпеки виникає невротичний комплекс і невротична агресивність (базальний конфлікт).

Теорія людської деструктивності Е. Фромма пов'язана з тим, що люди не можуть бути деструктивно незалежними від наявності загрози самозбереження і без зв'язку із задоволенням потреб. Проводить паралель із агресивністю тварин у неволі, і фактичне «поневолення» сучасної людини.

Теорія Д. Долларда фрустрація-агресії розглядає агресію як реакцію на розчарування. Агресія завжди виступає як реакція на фрустрацію, а фрустрація завжди провокує агресію.

Л. Берковіц переосмислив теорію фрустрації і модернізував її допустивши що: фрустрація визначає емоційну агресію і не має зв'язку з інструментальною, фрустрація веде до агресії лиш в тій мірі у якій вона породжує негативні почуття. Тобто фрустрація може, або не може викликати агресію.

Теорія соціального научіння А. Бандури доводить, що агресії можна навчитися в процесі соціалізації через спостереження відповідних дій із соціальним підкріпленням. Ця агресія викликається: шаблонними впливами, неприйнятними зверненнями, спонукальними мотивами, інструкціями, ексцентричними переконаннями, контролюється: заохоченнями та покараннями, вікарним підкріпленням, самоконтролем.

Попри відмінності між концепціями, всі вони формують цілісне уявлення про механізми та природу агресії. Спільним є визначення агресії як фізичної або словесної поведінки, спрямованої на завдання шкоди.

Також ми погоджуємось із думкою О. Ю. Дроздовим і вважаємо, що дійсно існує потреба у створенні міждисциплінарного підходу — "агресології", яка дозволила б узагальнити наявні знання та систематизувати методи вивчення агресії.

Загалом ми приходимо до думки, що агресія має не лише негативний, а й конструктивний бік. Агресія може бути засобом самозахисту, відстоювання прав, досягнення цілей, агресивність у помірному вигляді асоціюється з

лідерством, рішучістю, активною життєвою позицією, та відсутність агресії може призводити до пасивності, конформності, зниження соціальної ефективності.

Аналізуючи каталізатори агресивної поведінки серед військової та цивільної молоді, було виявлено, що фундаментальні механізми агресії залишаються спільними для обох груп. Основна відмінність полягає у професійній підготовці військових, де агресія може використовуватися як контрольований інструмент у бойових умовах, проте негативний досвід отриманий при виконанні бойових завдань може впливати на подальший рівень агресії особистостей.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ У ПОВЕДІНЦІ ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ МОЛОДІ ДО ПОВНОМАШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ НАПРИКІНЦІ 2022 РОЦІ

2.1 Дослідницький інструментарій виявлення особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді

Для виявлення особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді було сформовано дослідницький інструментарій, який складався з опитувальника «АДАПТИВНІСТЬ-200» (Anonymous, 2012) та тесту агресивності Л.Г.ПОЧЕБУТА (Stepaniuk O., Melnychenko O., 2020). В контексті нашого дослідження у опитувальнику «АДАПТИВНІСТЬ-200» важливими стали показники схильності до девіантних форм поведінки (корелює з рівнем агресії) і суїцидального ризику (вказують на прояви аутоагресії). За допомогою тесту агресивності Л.Г. ПОЧЕБУТА можна виявити 5 типів агресії: вербальна, фізична, предметна, емоційна та самоагресії; а сума – на рівень агресії загалом.

Дослідження було проведено в період з 05 по 15 грудня 2021 року. У якості респондентів було залучено цивільну та військову молодь у кількості 40 осіб віком від 20 до 35 років, жінок і чоловіків порівну. Умови залучення – анонімне типове добровільне, в онлайн і офлайн форматі, без обмеження у часі.

З респондентів було сформовано 4 рівнокількісні групи, порівну жінок і чоловіків.:

1 – молоді військовослужбовці, котрі виконували бойові завдання в зоні АТО в період активних бойових дій;

2 – молоді військовослужбовці котрі не приймали участі в активних бойових діях, або взагалі не мають бойового досвіду;

3 – цивільна молодь, котра мешкає в Донецькій та Луганській областях, була свідками бойових дій;

4 – цивільна молодь, котра проживає у містах України, де не відбувалися бойові дії.

Аналіз отриманих результатів відбувався з використанням статистичної програми PSPPIRE. Було здійснено порівняння середніх значень за допомогою непараметричного критерію Манна-Уїтні, оскільки вибірка невелика за розміром і не відомо про нормальність розподілу.

Також був проведений відсотковий аналіз.

2.2 Виявлення відмінностей прояву агресії у поведінці цивільної та військової молоді наприкінці 2021 року

2.2.1 Аналіз статистичних даних

Аналіз середніх значень між досліджуваними дав змогу увиразнити лише два показники, що мають статистично значущі відмінності між групами молоді військових і цивільних – поведінкова регуляція (*Chi-Square 16,34 p>,005*) та військово-професійна спрямованість (*Chi-Square 33,62 p>,005*). І загалом це не дивно, так як опитувальк «АДАПТИВНІСТЬ-200» направлений віднайти показники людей спрямованих до військової служби, а цивільні не висловлюють бажання служити, бо в такому випадку, скоріж за все вони першли у лави Збройних Сил.

Розглядаючи суть отриманих результатів показників, ми бачимо, що найвищий рівень нервово-психологічної стійкості і толерантності до несприятливих дій професійної діяльності у групи учасників бойових дій (група 1), та всі групи орієнтовані на дотримання соціальних норм та не відрізняються значуще за рівнем агресії. Діяльність пов'язана з психічним і

фізичним навантаженням прямо пов'язана з військовою службою, тому не дивно що групою з висчими показниками виявилися військові.

Лише одна значуща відмінність за показником фізичної агресії виявлено в ході порівняння середніх значень за дослідження, тобто чоловіки значущо частіше за жінок (*Chi-Square 10,79 p>,001*) виражають свою агресію стосовно інших людей із застосуванням фізичної сили, проте аналіз вибірки чоловіків котрі брали участю в бойових діях, та чоловіки з групи, що перебувала там у якості свідка не виявив значущої відмінності між групами.

2.2.2 Аналіз даних у відсотках

Середній показник стени груп: 1=8,7; 2=8; 3=7,8; 4=7,7. Показники стени від 6 до 10 вказують на відсутність ознак агресивної поведінки відносно оточуючих, орієнтацію на дотримання соціально ухвалених норм поведінки і раціональну побудову міжперсональних взаємостосунків. Тобто 100% респондентів в групах 1, 2, 4 відносяться до високого показника, 90% групи 3 мають високий рівень, і лише 10% групи 3 має показник 5 стени, для якої характерне в цілому відсутність девіантних форм, але відмічається наявність окремих ознак нерациональної побудови міжперсональних взаємостосунків, та допускає порушення соціально ухвалених норм поведінки.

Розглядаючи ці показники, ми бачимо, що всі групи орієнтовані на дотримання соціальних норм та не відзначаються агресивністю.

В середньому в усіх групах спостерігається відсутність суїцидального ризику, але в групі військових з бойовим досвідом та цивільних, що проживають в областях України в котрих були відсутні бойові дії по 10% мають чіткі суїцидальні ознаки. В групах військових без досвіду бойових дій, цивільної молоді котра стала свідками бойових дій та цивільних, що проживають в областях України в котрих були відсутні бойові дії – по 10% в

котрих відсутній суїцидальний ризик, та є певні складнощі в міжперсональних взаємостосунках. Лише в групі цивільної молоді котра стала свідками бойових дій 10% - є наявність окремих ознак суїцидальної схильності, можуть виникати думки суїцидальної спрямованості.

Самий високий рівень вербальної агресії серед військовослужбовців обидвох груп склав 70% (40% жінок, 30% чоловіків) та 30% середнього рівня (20% чоловіки, 10% жінки), низький рівень відсутній.

Група цивільної молоді котра стала свідками бойових дій має 50% (30% жінок, 20% чоловіків) високого рівня, 50% - (30% чоловіків, 20% жінок) середнього рівня.

Група цивільної молоді котра проживає у містах України де не відбувалися бойові дії має найнижчий показник вербальної агресії 20% (чоловіки) – низький рівень, 50% (30% жінок, 20% чоловіків) – середній рівень, лише 30% (20% жінок, 10% чоловіків) мають високий рівень.

За показниками жінки більш схильні до виявлення вербальної агресії.

Знову більші показники демонструє група військовослужбовців що виконували бойові завдання 60% (50% чоловіки, 10% жінки) – високий рівень і 40% (жінки) – середній.

Схожі результати у групах військових без бойового досвіду, та цивільної молоді котра стала свідками бойових дій, по 10% (жінки) низького рівня агресії, 2-50% (40% жінок, 10% чоловіків) середнього рівня, 40% (чоловіків) високого рівня, але в групі 3 менший показник середнього рівня – 40% (20% жінок, 20% чоловіків), більший високого – 50% (30% чоловіків, 20% жінок).

Найнижчі показники у групі цивільної молоді котра проживає у містах де не відбувалися бойові дії 30% (20% жінки, 10% чоловіки)- низький рівень, 40% (30% чоловіки, 10% жінки) – середній, 30% (20% жінки, 10% чоловіки) – високий.

Частіше рівень фізичної агресії виявляють чоловіки, лише у групі 4 з високим показником була більшість жінок.

Висновок до другого розділу

Для виявлення особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді було сформовано дослідницький інструментарій, який складався з опитувальника «АДАПТИВНІСТЬ-200» та тесту агресивності Л.Г.ПОЧЕБУТА. Дослідження було проведено в період з 05 по 15 грудня 2021 року. У якості респондентів було залучено залучено цивільну та військову молодь у кількості 40 осіб віком від 20 до 35 років, жінок і чоловіків порівну. Аналіз отриманих результатів відбувався з використанням статистичної програми PSPPIRE. Було здійснено порівняння середніх значень за допомогою непараметричного критерію Манна-Уїтні та проведено відсотковий аналіз.

Виявлено, що респонденти з усіх груп схильні до соціально прийнятих норм, значуще не відрізняються за рівнем агресії, різниця показників які у цивільної молоді відносно військової є нижчими, а саме поведінкова регуляція і військово-професійна спрямованість логічно зумовлюється тим фактом, що кандидатів на військову службу відбирають зважаючи на високий показник цих шкал. Тобто їх професійна діяльність дуже тісно пов'язана з навичками пристосовуватись до важких умов і безпосередньо з бажанням продовжувати військову службу. У прояві фізичної агресії можна констатувати вищий показник серед чоловіків, та аналіз вибірки чоловіків котрі брали участь в бойових діях, та чоловіки з групи, що перебувала там у якості свідка не виявив значущої відмінності між групами.

Отримані дані за відсотковим аналізом ми бачимо, що всі групи орієнтовані на дотримання соціальних норм та не відзначаються агресивністю, в середньому в усіх групах спостерігається відсутність суїцидального ризику, але в групі військових з бойовим досвідом та цивільних, що проживають в областях України в котрих були відсутні бойові дії по 10% мають чіткі суїцидальні ознаки. Високий рівень вербальної агресії серед військовослужбовців-жінок. З найнижчими показниками фізичної агресії є групі цивільної молоді котра проживає у містах де не відбувалися бойові дії, та більший прояв фізичної агресії демонструють чоловіки. Єдина група котра має

високий показник предметної агресії – це цивільна молодь котра проживає у містах де не відбувалися бойові дії, також ця група демонструє дещо вищий рівень емоційній агресії. І найбільший показник самоагресії мають військових з бойовим досвідом.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ У ПОВЕДІНЦІ ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ МОЛОДІ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

3.1. Дослідницький інструментарій виявлення особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді після повномасштабного вторгнення

Для виявлення особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді після повномасштабного вторгнення було сформовано дослідницький інструментарій, який складався з опитувальника рівня агресивності БАССА - ДАРКИ (Agayev N., Kokun O., Pishko I., Lozinska N., Ostapchuk V., Tkachenko V., 2016) та проєктивної методики ТЕСТ РУКИ ВАГНЕРА (Stepaniuk O., Melnyuchenko O., 2020). Для психологічного вивчення агресивної поведінки респондентів було використано методику діагностики агресивності БАССА-ДАРКИ, тому що цей психодіагностичний інструмент дозволяє диференційовано оцінити такі форми агресії, як фізична, непряма, негативізм, образливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини, а також ворожість. Додатково було застосовано проєктивну методику ТЕСТ РУКИ ВАГНЕРА, яка є одним з класичних інструментів виявлення особистісних тенденцій, зокрема прихованих форм агресії, страху, соціальної залежності, директивності тощо, за допомогою цього методу можна оцінити неусвідомлені тенденції респондентів до агресивної поведінки, а також глибші емоційні й мотиваційні аспекти, які не завжди виявляються у вербальних самозвітах. За допомогою цього методу можна оцінити Схильність до відкритої агресивної поведінки, ступінь особистісної дезадаптації, тенденція до відходу від реальності, наявність психопатології, ймовірність прояву агресії у відкритій поведінці, взаємовідносини з оточенням, відображення тенденції до соціальної кооперації, емоційну стійкість.

Таким чином, поєднання стандартизованих опитувальників та проєктивних методик дало змогу отримати багатовимірну картину проявів агресії у різних групах молоді.

Дослідження було проведено в період з 04 по 13 травня 2025 року. У якості респондентів було залучено цивільну та військову молодь у кількості 30 осіб віком від 23 до 41 років, з нерівномірним розподілом жінок і чоловіків у різних групах. Умови залучення – анонімне типове добровільне, в онлайн форматі, за використання опитування в Google Формах, без обмеження у часі.

З респондентів було сформовано 3 рівно кількісні групи, з таким розподілом жінок і чоловіків в групах.:

1 – Молоді військовослужбовці, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії росії проти України – з них групу склали: 10 – чоловіків;

2 – Молоді військовослужбовці, які виконують завдання у сфері тилового, матеріально-технічного, організаційного, медичного та іншого забезпечення – з них групу склали: 7 – жінок і 3 - чоловіки;

3 – Молодь, котра не має відношення до військової служби – з них групу склали: 5 – жінок і 5 – чоловіків.

Аналіз отриманих результатів відбувався з використанням статистичної програми JAMOVI. Було здійснено порівняння середніх значень за допомогою непараметричного критерію Манна-Уїтні, оскільки вибірка невелика за розміром і не відомо про нормальність розподілу.

Також був проведений відсотковий аналіз.

Також ми провели порівняння динаміки агресивності між відповідями респондентів отриманих у грудні 2021 року, та відповідями отриманими у травні 2025 року. Хоч для аналізу були використані різні методики ми все ж можемо проаналізувати динаміку рівня агресії за такими показниками як фізична, вербальна агресії, загальна агресія.

3.2. Виявлення відмінностей прояву агресії у поведінці цивільної та військової молоді після повномасштабного вторгнення

3.2.1 Аналіз статистичних даних

Аналіз середніх значень між досліджуваними дав змогу виразити такі показники, що мають статистично значущі відмінності:

Фізична агресія: між групами молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молодь, котра не має відношення до військової служби (*Mann-Whitney U Statistics: 83.5, $p > 0,05$*); між групами молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молоді військовослужбовці, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення (*Mann-Whitney U Statistics: 76.5, $p > 0,01$*), що свідчить про те, що рівень фізичної агресії у бойових військовослужбовців істотно вищий, ніж у тилових та цивільних. Інші групи статистично подібні між собою.

Образа - між групами молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молоді військовослужбовці, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення (*Mann-Whitney U Statistics: 79, $p > 0,05$*), що свідчить про те, що бойові військові демонструють вищий рівень образливості, ніж тиллові. Інші групи статистично подібні між собою.

Почуття провини - між групами молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молоді військовослужбовці, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення (*Mann-Whitney U Statistics: 73, $p > 0,05$*); між групами молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення та молодь, котра не має відношення до військової служби (*Mann-*

Whitney U Statistics: 23, $p > 0,05$), що свідчить про те, що бойові військові та цивільні виражають більше почуття провини, ніж молоді військовослужбовці котрі виконують функцію тилового забезпечення. Інші групи статистично подібні між собою.

Залежність (Dep) - між групами молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молоді військовослужбовці, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення (*Mann-Whitney U Statistics: 22,5, $p > 0,05$*), що свідчить про те, що військоваслужбовці тилового забезпечення демонструють виразніше ставлення залежності, порівняно з бойовими чи цивільними. Інші групи статистично подібні між собою.

Ступінь особистісної дезадаптації (MAL) - між групами молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молоді військовослужбовці, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення (*Mann-Whitney U Statistics: 25,5, $p > 0,05$*); між групами молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молодь, котра не має відношення до військової служби (*Mann-Whitney U Statistics: 24, $p > 0,05$*), що свідчить про те, що бойові військові демонструють вищий рівень особистісної дезадаптації, ніж цивільні та військовослужбовці тилового забезпечення. Інші групи статистично подібні між собою.

Тенденція до відходу від реальності (WITH) - між групами молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молодь, котра не має відношення до військової служби (*Mann-Whitney U Statistics: 25,5, $p > 0,05$*), що свідчить про те, що цивільні частіше демонструють відхід від реальності, ніж бойові військові. Інші групи статистично подібні між собою.

3.2.2 Аналіз даних у відсотках за опитувальником Басса-Дарки

Фізична агресія - середній показник груп: N1=6,9; N2=2,9; N3=4,1. Ці показники відображають схильність респондентів до прямої фізичного прояву агресії. В групі молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії та молодь – цій групі середній бал є найвищим і відповідає дещо підвищеним рівнем, проте це може бути пов'язано з тим, що в цій групі відсутні респонденти жінки, так як в дослідженні 2021 року ми виявляли, що загалом чоловіки мають вищу схильність до проявлення фізичної агресії, а у жінок частіше вищий рівень вербальної агресії. Тож 60% респондентів цієї групи – мають підвищений рівень агресії, 40% - нормальний рівень і повністю відсутні респонденти з низьким рівнем. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення лише 10% респондент має підвищений рівень агресії, 50% - нормальний рівень і 40% - нижчий я нормальний. У групі молоді, котра не має відношення до військової служби – 20% - дещо вищий рівень фізичної агресії, 60% - нормальний рівень і 20% - нижче за середній. Тож можна говорити про те що загалом військові, що стримували збройну агресію – легше використати методи фізичної агресії, у групі цивільної молоді – показник фізичної агресії хоч і відповідає нормальному рівню, але все ж вищий за показники молодих військових, котрі виконують функції тилового забезпечення.

Непряма агресія - середній показник груп: N1=3,9; N2=4; N3=5,6. Ці показники відображають схильність респондентів до непрямой агресії через плітки чи саботаж. Найвищий показник за цим показником зафіксований в групі цивільної молоді, де 60% респондентів мають високий показник, 30% - нормальний рівень і лише 10% - нижчий за середній. . В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення та в групі молодих військових, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії схожі результати: 20% -

вищий за середній рівень і 80% - середній рівень. Тож молоді люди, котрі не мають відношення військової служби значно частіше послуговуються методами непрямой, завуальованої агресії.

Роздратування - середній показник груп: N1=5,6; N2=3,9; N3=5,7. Ці показники відображають схильність респондентів до вираження невдоволеності чи нетерпіння. Показник за цим критерієм зафіксований в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 10% - високий рівень, 80%- середній, 10% - низький, що в середньому відповідає нормальному рівню за групою. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 20% - високий рівень, 60% - середній, 20% - нижчий за середній, що загалом за групою демонструє середній рівень. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 10% - високий рівень, 40% - середній, 50% - низький, що в середньому відповідає нормальному рівню за групою.

Негативізм - середній показник груп: N1=2,9; N2=1,9; N3=2,1. Ці показники відображають схильність респондентів до висловлення протестної поведінки. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 30% - високий рівень, 50% - середній, 20% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 80% - середній, 20% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 80% - середній, 20% - нижчий за середній, що загалом за групами відповідає середньому рівню.

Вербальна агресія - середній показник груп: N1=6,8; N2=6,1; N3=6. Ці показники відображають схильність респондентів до висловлення агресії вербально через сварки чи критику. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 30% - високий рівень, 50% - середній, 20% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 20%- високий, 40% - середній, 30% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової

служби: 80% - середній, 20% - нижчий за середній, що загалом за групами відповідає середньому рівню.

Почуття провини - середній показник груп: N1=6,4; N2=4,4; N3=6,6. Ці показники відображають схильність респондентів до відчуття провини за вчинки, що є механізмом саморегуляції поведінки. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 60% - високий рівень, 30% - середній, 10% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 20%- високий, 50% - середній, 30% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 60% - високий, 40% - середній, що загалом за групами відповідає середньому рівню.

Індекс агресивності - середній показник груп: N1=17,9; N2=14,3; N3=16,3. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 10% - високий рівень, 40% - середній, 50% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 30% - середній, 70% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 30% - середній, 70% - низький, що загалом за групами військових тилового забезпечення і молодих цивільних відповідає нижчому рівню, а група молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – відповідає середньому рівню.

Індекс ворожості - середній показник груп: N1=8,9; N2=6,2; N3=7,7. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 40% - високий рівень, 40% - середній, 20% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 10% - високий, 80% - середній, 10% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 40% - високий рівень, 30% - середній, 30% - низький, що загалом за групами відповідає середньому рівню.

3.2.2 Аналіз даних у відсотках за проективною методикою тест руки Вагнера

Відповіді категорій «Agg» та «Dir» - середній показник груп: N1=24,3%; N2=19,2%; N3=23,7%. Спільна сума цих категорій підвищують ймовірність прояву агресії у відкритій поведінці респондентів. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 20% - високий рівень, 40% - середній, 40% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 30% - середній, 70% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 20% - високий рівень, 20% - середній, 60% - низький, що загальний аналіз відсотків відповідей за групами відповідає середньому рівню.

Відповіді категорій «Aff», «Com» і «Dep» - середній показник груп: N1=27,2%; N2=26,3%; N3=23,7%. Спільна сума цих категорій відображають тенденції, пов'язані із соціальною кооперацією. Ці відповіді спрямовані на пристосування до соціального оточення та активно зменшують ймовірність відкритої агресивної поведінки. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 50% - високий рівень, 30% - середній, 20% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 20% - високий рівень, 50% - середній, 30% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 30% - високий рівень, 40% - середній, 30% - низький, що загальний аналіз відсотків відповідей за групами відповідає середньому рівню, проте доцільно зауважити, що осіб з високим рівнем соціальної кооперації більше в групі військової молоді, котра стримувала військову агресію і найменше у групі військової молоді, що виконує функції тилового забезпечення.

Відповіді категорій «Act» та «Pas» - середній показник груп: N1=32%; N2=38,4%; N3=34,8%. Спільна сума цих категорій відображають тенденції у

значенні соціуму в житті людини та важливості середовища чи оточуючих людей. Якщо відсоток безособових відповідей більше 35, можна зробити висновок про знижене значення соціуму в житті людини, про те, що основний досвід його переживань пов'язаний з фізичним середовищем, а не з іншими людьми. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 50% - високий рівень, 20% - середній, 30% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 90% - високий рівень, 10% - середній. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 50% - високий рівень, 20% - середній, 30% - низький, що загальний аналіз відсотків відповідей за групами відповідає середньому рівню. Важливо зауважити, що група молодий військових, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення доволі серйозно вибиваються із статистичних даних, так як відсоток безособових («Act» + «Pas») відповідей був приблизно однаковий у всіх емпіричних вибірках при і коливався близько 35%.

Схильність до відкритої агресивної поведінки «I» - середній показник груп: $N1 = -1$; $N2 = -1,4$; $N3 = -0,3$. Якщо $I = 0$, можна припустити, що людина схильна до агресії з тими, кого більше знає, а з чужими люди як би справцює механізм самоконтролю, і людина успішно справляється з агресією. Якщо $I < -1$, то можливість прояви агресії існує, але в особливо значущих ситуаціях. Чим більша абсолютна величина «I», тим менша ймовірність відкритої агресії навіть в особливо значущих випадках. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 30% - високий рівень, 70% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 40% - високий рівень, 60% - середній. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 40% - високий рівень, 60% - низький, що загальний аналіз відсотків відповідей за групами відповідає низькому рівню.

Ступінь особистісної дезадаптації «MAL» - середній показник груп: $N1 = 3,8$; $N2 = 1,9$; $N3 = 2,1$. Спільна сума цих категорій відображають рівень

особистісного дистресу, емоційної напруги, фізичної або психічної вразливості. Чим вищий MAL, тим вищий ризик внутрішньої нестабільності та дезадаптації в соціальному або особистісному житті. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – 20% - високий рівень, 70% - середній, 10% - низький. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 20% - середній, 80% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 10% - середній, 90% - низький, що загальний аналіз відсотків відповідей за групами молоді, котрі не мають відношення військової служби та військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення відповідає низькому рівню, середні значення по групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію хот і відповідають середнім значенням, проте це єдина група де є явно підвищенні показники у 20% респондентів.

Тенденція до відходу від реальності «WITH» середній показник груп: $N1=0,3$; $N2=0,6$; $N3=1,2$. Спільна сума цих категорій відображають на схильність до дезадаптивного уявного мислення. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію – всі 100% мають низький рівень дезадаптивного мислення. В групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 10% - середній, 90% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 10% - високий, 20% - середній, 70% - низький, що вказує на те, що група цивільної молоді більш схильна до відсторонення від реального світу.

Наявність психопатології «PATH» - середній показник груп: $N1=4,5$; $N2=3,3$; $N3=4,5$. Спільна сума цих категорій дозволяє оцінити загальний рівень психічної нестабільності. Чим вищий PATH, тим вища ймовірність наявності серйозних психологічних труднощів або психопатологічних проявів. Показник в групі молодих військових, що стримували/стримують військову агресію: 40% - середній, 60% - низький. В групі молодих військовослужбовців,

які виконують завдання у сфері тилового забезпечення: 20% - середній, 80% - низький. Показники у групі молоді, котрі не мають відношення військової служби: 30% - середній, 70% - низький, що загальний аналіз відсотків відповідей за групами вказує на низький рівень психопатології.

3.2.3 Аналіз даних у відсотках за результатами дослідження 2021 року і 2025 року

Для порівняння були використанні відсоткові значення отриманні з результатів дослідження за методикою опитувальника Л.Г. ПОЧЕБУТ проведеного у грудні 2021 року (шкали Агресія, Фізична агресія, Вербальна агресія) та дослідження за методикою опитувальника рівня агресивності БАССА – ДАРКІ проведеного у травні 2025 року (шкали: Індекс агресії, Фізична агресія, Вербальна агресія).

За рівним агресії – порівнюючи групу військовослужбовців що виконували бойові завдання (2021року) були отримані наступні результати: всі 100% мали середній рівень, та. групи молодих військових, що стримували/стримують військову агресію (2025року) були отримані наступні результати: 10% - високий рівень, 40% - середній, 50% - низький. В динаміці ми бачимо, що рівень загальної агресії з 2021 року на 2025 рік змінився таким чином: з високий збільшився з 0% до 10%, середній впав з 100% до 40%, а низький з 0% до 50%.

Порівнюючи групу військових без бойового досвіду (2021року) були отримані наступні результати: всі 100% мали середній рівень, та групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення (2025року) були отримані наступні результати: 30% - середній, 70% - низький рівень. В динаміці ми бачимо, що рівень загальної агресії з 2021

року на 2025 рік змінився так: середній впав зі 100% до 30%, в користь зменшення 70% до нижчого рівня.

Порівнюючи групи цивільної молоді котра стала свідками бойових дій (2021року) були отримані наступні результати: 80% - середнього рівня, 20% - низького та групи молоді, котрі не мають відношення військової служби (2025року) були отримані наступні результати: 30% - середнього рівня, 70% - низького рівня. В динаміці ми бачимо, що загальний рівень агресії з 2021 року на 2025 рік змінився таким чином, що середній рівень агресії з 80% до 30% в користь зменшення рівня з 20% до 70%.

За рівним фізичної агресії – порівнюючи групу військовослужбовців що виконували бойові завдання (2021року) були отримані наступні результати: 60%– високий рівень, 40% – середній рівень, 0% - низького рівня, та. групи молодих військових, що стримували/стримують військову агресію (2025року) були отримані наступні результати: 60% - високий рівень, 40% - середній, 0% - низький. В динаміці ми бачимо, що рівень фізичної агресії з 2021 року на 2025 рік ніяк не змінився.

Порівнюючи групу військових без бойового досвіду (2021року) були отримані наступні результати: 40% - високий рівень, 50% - середнього рівня, 10% - низького рівня та групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення (2025року) були отримані наступні результати: 10% - високий рівень, 50% - середній, 40% - низький рівень. В динаміці ми бачимо, що рівень фізичної агресії з 2021 року на 2025 рік змінився так: високий впав з 40% до 10%, середній не змінився 50%, а низький виріс з 10% до 40%.

Порівнюючи групи цивільної молоді котра стала свідками бойових дій (2021року) були отримані наступні результати: 50% - високого рівня, 40% - середнього рівня, 10% - низького та групи молоді, котрі не мають відношення військової служби (2025року) були отримані наступні результати: 20% - високого рівня, 60% - середнього рівня, 20% - низького рівня. В динаміці ми

бачимо, що рівень вербальної агресії з 2021 року на 2025 рік змінився так: високий впав з 50% до 20%, середній виріс з 40% до 60%, а низький виріс з 10% до 20%.

За рівнем вербальної агресії – порівнюючи групу військовослужбовців що виконували бойові завдання (2021року) були отримані наступні результати: 60%– високий рівень, 40% – середній рівень, 0% - низького рівня, та групи молодих військових, що стримували/стримують військову агресію (2025року) були отримані наступні результати: 30% - високий рівень, 50% - середній, 20% - низький. В динаміці ми бачимо, що рівень вербальної агресії з 2021 року на 2025 рік змінився так: високий впав з 60% до 30%, середній виріс з 40% до 50%, а низький виріс з 0% до 20%.

Порівнюючи групу військових без бойового досвіду (2021року) були отримані наступні результати: 50% - високий рівень, 40% - середнього рівня, 10% - низького рівня та групі молодих військовослужбовців, які виконують завдання у сфері тилового забезпечення (2025року) були отримані наступні результати: 20%- високий рівень, 40% - середній, 30% - низький рівень. В динаміці ми бачимо, що рівень вербальної агресії з 2021 року на 2025 рік змінився так: високий впав з 50% до 20%, середній лишився без змін 40%, а низький виріс з 10% до 30%.

Порівнюючи групи цивільної молоді котра стала свідками бойових дій (2021року) були отримані наступні результати: 50% - високого рівня, 50% - середнього рівня, 0% - низького та групи молоді, котрі не мають відношення військової служби (2025року) були отримані наступні результати: 0% - високого рівня, 80% - середнього рівня, 20% - низького рівня. В динаміці ми бачимо, що рівень вербальної агресії з 2021 року на 2025 рік змінився так: високий впав з 50% до 0%, середній виріс з 50% до 80%, а низький виріс з 0% до 20%.

Висновок до третього розділу

Для виявлення особливостей агресії у поведінці цивільної та військової молоді після повномасштабного вторгнення було сформовано дослідницький інструментарій, який складався з опитувальника рівня агресивності Басса - Даркі та проєктивної методики тест руки Вагнера. Дослідження було проведено в період з 04 по 13 травня 2025 року. У якості респондентів було залучено цивільну та військову молодь у кількості 30 осіб віком від 23 до 41 років, з нерівномірним розподілом жінок і чоловіків у різних групах. Умови залучення – анонімне типове добровільне, в онлайн форматі, за використання опитування в Google Формам, без обмеження у часі. Було здійснено порівняння середніх значень за допомогою непараметричного критерію Манна-Уїтні, з використанням статистичної програми JAMOVI. Також був проведений відсотковий аналіз.

Результати емпіричного дослідження засвідчують наявність розбіжностей у рівні прояву агресії та пов'язаних із нею психологічних характеристик між представниками військової та цивільної молоді після початку повномасштабного вторгнення. Найбільш виражені відмінності виявлено між бойовими військовослужбовцями та іншими групами.

Зокрема:

Фізична агресія, образа та почуття провини значно вище у бойових військовослужбовців порівняно з тилowymi та цивільними.

Цивільна молодь має вищий рівень непрямой агресії та тенденцій до відходу від реальності, що може свідчити про пасивні або психологічно захисні способи реагування.

Військові тилу продемонстрували вищу залежність (Dep), що може вказувати на більшу потребу в підтримці з боку оточення.

Індекси MAL, WITH та PATN дозволяють зробити висновок, що бойові військовослужбовці демонструють підвищену емоційну напругу та ознаки

дезадаптації, хоча цивільні — більше схильні до фантазійного мислення та уникнення реальності.

У порівнянні з даними 2021 року простежується тенденція до зниження загального рівня агресії серед цивільної молоді та тилових військових, однак у бойовій категорії агресія залишається на стабільно високому або навіть підвищеному рівні, що потребує окремої уваги у системі психологічної підтримки в майбутньому

РОЗДІЛ 4. ІНТЕРВЕНЦІЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ У ПОВЕДІНЦІ ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ МОЛОДІ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

4.1 Діагностичний інструментарій агресивної поведінки

У зв'язку з повномасштабною війною в Україні загострилася потреба у надійних та валідних психодіагностичних методах, які дозволяють виявляти та прогнозувати агресивні прояви у поведінці особистості, особливо серед дітей і молоді, які безпосередньо чи опосередковано зазнали впливу військових подій. У сучасній психодіагностиці існує низка методик, спрямованих на оцінку рівня агресивності, що широко описані як у вітчизняній, так і в зарубіжній науково-практичній літературі. Більшість із них належать до групи опитувальників або до проєктивних інструментів.

Однак багато фахівців підкреслюють, що опитувальники схильні до викривлення результатів, оскільки відповіді респондентів часто модифікуються під впливом соціальної бажаності, особливо в умовах травматичного досвіду та бажання відповідати очікуванням оточення. У зв'язку з цим, для достовірної оцінки агресивності у молоді, які проживають у стані хронічної небезпеки або мають бойовий досвід, пріоритет набувають проєктивні методики. Однією з найбільш інформативних серед них в умовах воєнної реальності є методика «Тест Руки», яка дозволяє виявити глибинні емоційно-мотиваційні механізми агресивної поведінки, минаючи свідомі установки та захисні реакції (Droszov O.,2001). Опитувальник Басса–Даркі дозволяє кількісно визначити рівень агресії та її окремі компоненти (вербальну, фізичну, ворожість тощо), тоді як «Шкала тактики поведінки у конфліктах» Штрауса та Штайнметца дає змогу оцінити, які стратегії людина застосовує у конфліктних ситуаціях. Тематичний апперцептивний тест (ТАТ) і тест чорнильних плям Роршаха належать до проєктивних методик, що

спрямовані на виявлення прихованих мотивів і внутрішніх конфліктів, зокрема тих, що пов'язані з агресією. Тест А. Ассінгера допомагає оцінити рівень агресивності у міжособистісних відносинах, тоді як опитувальник ММРІ дозволяє виявити широкий спектр особистісних рис і клінічно значущих тенденцій, включно з агресивною поведінкою. Сукупне застосування цих інструментів забезпечує комплексний підхід до розуміння природи агресії в конкретної особистості (Smirnova I., Bulgak E., 2023).

4.2 Загальна профілактика агресивних проявів

Питання профілактики агресії стоїть руба і вже давно викликає інтерес у таких дослідників як Альберт Бандура, Річард Лазарус, Деніел Гоулман, Джон Готтман, Мартін Селігман, Бред Бушмен та інші.

За одним із підходів до розуміння природи агресії, котрий розглядає її як вроджену реакцію закладену біологічно (З. Фрейд, К. Лоренц) формується думка, що повністю усунути агресивну поведінку неможливо – її можна лише частково стримувати або скерувати в соціально прийнятну форму. А от що стосується соціально-когнітивного підходу(А. Бандура) - агресія є набутою реакцією, що формується через навчання та соціальне моделювання, а значить профілактичні заходи є дієвими і необхідними, тож профілактика агресії будується переважно на основі другого підходу.

Серед методів, що застосовуються для зниження агресивних проявів, виділяють:

Санкції та покарання. Вони можуть мати стримувальний ефект, якщо застосовуються системно і з дотриманням чітких принципів. Водночас є ризик, що покарання саме по собі стане моделлю агресивної поведінки, яку згодом переймуть інші.

Катарсис або емоційне розрядження. ідея полягає в тому, що спостереження за емоційно насиченими подіями може сприяти «очищенню» почуттів. З. Фройд пізніше висунув припущення, що вираження агресії або навіть спостереження за нею може зменшити її інтенсивність. Проте сучасні дослідження, зокрема роботи Бреда Бушмена, ставлять під сумнів ефективність цієї стратегії. Бушмен довів, що фізичне «розрядження» агресії, наприклад, удари по боксерській груші, навпаки, можуть підвищувати рівень агресії. На його думку щоб подолати агресивні прояви треба зменшити збудження (розслаблення, музика, контроль дихання) або переосмислити ситуацію, переключити увагу (Smirnova I., Bulgak E., 2023).

У дослідженні Барона і Болла (1974) учасників навмисно провокували організатори експерименту, після чого одній частині випадково демонстрували веселі мультфільми, а іншій — нейтральні зображення. Коли учасникам надали можливість проявити агресію у формі покарання струмом (в межах експериментального завдання), ті, хто переглядав гумористичний контент, виявили значно нижчий рівень агресивності — вони обирали слабші імпульси покарання, порівняно з тими, хто бачив нейтральні матеріали. Це ще раз підтверджує: позитивні емоційні стимули можуть відігравати стримувальну роль у регуляції агресії (Anonymous, 2022).

Моделювання стриманої поведінки. Показ прикладів адекватного реагування в конфліктних ситуаціях: заклик до витримки, уникнення провокацій, демонстрація самоконтролю.

Індукція несумісних реакцій. Це може бути викликання емпатії (через демонстрацію болю жертви) або створення позитивного емоційного фону (наприклад, перегляд гумористичних матеріалів), що суперечить агресивному стану (Smirnova I., Bulgak E., 2023).

Одним із ключових способів зниження агресії є встановлення зворотного зв'язку, що допомагає людині усвідомити власну поведінку та її вплив на інших. Для цього можуть застосовуватись такі прийоми:

- Позначення факту: пряме й нейтральне вказування на поведінку («Зараз ти поводишся агресивно»);
- Уточнюючі запитання: звернення до свідомості людини через пряме питання («Ти вважаєш свою поведінку агресивною?»);
- Прояснення мотивів: виявлення прихованих намірів або емоцій, що стоять за агресією («Ти намагаєшся мене образити?», «Це спроба показати, хто головний?»);
- Озвучення власних почуттів: м'яке позначення особистих реакцій на агресивну поведінку («Мені неприємно, коли зі мною говорять у такому тоні», «Я погано себе почуваю, коли на мене кричать»);
- Нагадування про домовленості або соціальні норми: апеляція до попередньо узгоджених правил або норм («Ми ж домовлялись поводитись інакше»).

Такі дії сприяють зниженню напруги, зменшують ризик ескалації конфлікту й створюють простір для усвідомленої зміни поведінки (**Dubina Y., 2023**).

4.3 Загальна профілактика агресивних проявів у військових

Профілактика відхилень у поведінці є складовою системної психологічної роботи з військовослужбовцями. Одним із базових компонентів цього процесу виступає психодіагностика, яка реалізується вже на етапі професійного відбору. Кожен кандидат отримує медико-психологічний профіль, що відображає загальну оцінку його психічного та фізичного стану.

Починаючи з 90-х років у низці армій було запроваджено так званий профіль соціальної адаптації, який враховує сімейну історію, соціальне походження, потенційну схильність до девіантної поведінки, досвід правопорушень тощо.

Навички психофізіологічної саморегуляції — техніки дихання, релаксації, візуалізації, автогенного тренування, а також медитативні практики — мають доведену ефективність у стабілізації стану військовослужбовців. Ці інструменти дозволяють не лише зменшити вплив стресу, а й посилити контроль над імпульсивною поведінкою.

У контексті війни військовослужбовці опиняються в унікальній позиції, коли від їхніх рішень може залежати життя інших. Якщо психіка до таких обставин не готова, можуть виникати зловживання владою. Саме тому в процесі підготовки до бойових дій необхідно відкрито проговорювати етичні межі поведінки в умовах війни — так звані «сірі» та «чорні» зони. Психологічна підготовка військових у поводженні з противником — це не лише превенція бойових девіацій, а й інвестиція в їхнє психічне здоров'я після війни.

На психологів у військах покладається низка ключових завдань:

актуалізація психічного стану підрозділів;

виявлення осіб, неготових до бойових умов;

обхід усіх частин для оцінки бойової готовності;

виявлення і корекція факторів, що погіршують морально-психологічний стан;

постійна комунікація з командирами, проведення інструктажів з поведінки в екстремальних ситуаціях, зокрема з питань реагування на стрес, паніку, полонених тощо.

Після бойових зіткнень обов'язковою є робота з тими групами, що зазнали найбільшого психотравмуючого впливу — рефлексія подій, ідентифікація «психологічних втрат» та надання допомоги окремим військовим, що демонструють ознаки посттравматичних реакцій.

Практика армій США, Ізраїлю, Хорватії свідчить: згуртованість підрозділу, довіра, спільне походження та єдність цінностей — це не лише чинники ефективності на полі бою, а й захисні механізми проти бойового стресу.

Індивідуальна робота з військовими, які проявляють ознаки дезадаптації, дозволяє вчасно виявити психологічні ризики й забезпечити підтримку. Якщо подібна поведінка набуває системного характеру серед новобранців, це сигнал до перегляду роботи командування (Agaev N.A., Kokun O.M., Gerasimenko M.V., Pishko I.O., Lozinska N.S., 2018).

4.4 Методи корекції агресивних проявів

Фізіологічний підхід ґрунтується на розвитку самоконтролю через соматовегетативну саморегуляцію. Агресивна особистість вчиться розпізнавати й коректно інтерпретувати тілесні сигнали, що передують спалахам гніву.

Поступове оволодіння техніками релаксації підвищує рівень стресостійкості та допомагає розрізняти автоматичні реакції і ті, що піддаються контролю. Найбільш ефективними є: прогресивна м'язова релаксація, абдомінальне дихання, візуалізація для заспокоєння.

Когнітивний підхід у роботі з агресією орієнтований на формування внутрішньої мотивації до змін. Один із методів — техніка «виграші та втрати», яка допомагає усвідомити, що саме дає й чим загрожує агресивна поведінка.

Щоб зрозуміти власні тригери, важливо аналізувати конкретні ситуації нападів гніву: обставини, провокатори, реакції та наслідки. Для цього використовуються щоденники гніву, рольові ігри та сократівські діалоги.

Основна мета — когнітивна реструктуризація: зміна ірраціональних переконань, розвиток навички самомоніторингу, раннє розпізнавання ознак гніву та застосування технік самозаспокоєння. Ефективними є також уявні репетиції та копінг-картки — короткі інструкції з адаптивної поведінки.

Поведінковий підхід спрямований на розвиток соціальних навичок, що дозволяють замінити агресивну поведінку асертивною або навчити конструктивно виражати гнів. Ефективність такого підходу залежить від чіткого визначення бажаної моделі поведінки та системи її підкріплення.

У роботі використовуються рольові ігри, моделювання фруструючих ситуацій, планування реакцій та позитивне підкріплення. Важливим елементом є демонстрація гніву — як у пасивних формах (спостереження, самоаналіз), так і в активних (участь у дискусіях із застосуванням нових навичок: конструктивна критика, відмова, висловлення думок, активне слухання) (Tomchuk S.,2013).

Висновок до четвертого розділу

Розгляд сучасних підходів до діагностики, профілактики та корекції агресивної поведінки в умовах війни дозволяє зробити низку важливих узагальнень. В умовах зростання психоемоційного напруження, пов'язаного з наслідками повномасштабної війни, особливої актуальності набуває застосування валідних і надійних методів психодіагностики агресії, здатних не лише виявляти вже наявні агресивні тенденції, але й прогнозувати їх розвиток у майбутньому.

Доведено, що в роботі з населенням, яке зазнало психотравмуючих впливів - передусім із молоддю, - перевагу слід надавати проєктивним методикам. Вони дають змогу оминати свідомі захисні механізми й отримати більш достовірну інформацію про глибинні емоційно-мотиваційні механізми агресії. Опитувальники ж (наприклад, Басса–Даркі, ММРІ) відіграють допоміжну роль у комплексній діагностиці.

Загальна профілактика агресії ґрунтується на інтеграції біологічного та соціально-когнітивного розуміння її природи. З одного боку, агресія може мати вроджений характер, з іншого — значну роль відіграють навчання, соціальні моделі поведінки та міжособистісні впливи. З огляду на це, найбільш дієвими виявляються ті профілактичні підходи, що комбінують елементи поведінкової модифікації, когнітивної реструктуризації та соматовегетативної регуляції. Застосування технік релаксації, розвиток навичок самомоніторингу, заміщення агресії асертивною поведінкою, а також використання інструментів позитивного підкріплення сприяють зниженню рівня агресивності на довгострокову перспективу.

У контексті військового середовища профілактика агресії має свої особливості. Вона реалізується як на етапі добору військовослужбовців, так і в процесі служби — через моніторинг психічного стану, навчання саморегуляції, корекцію поведінкових патернів. Надзвичайно важливою є робота з етичними аспектами поведінки в бою, запобігання порушенням моральних норм. Досвід зарубіжних армій підтверджує ефективність таких підходів: підвищення згуртованості, довіри в колективі, забезпечення сталих соціальних зв'язків та підтримки командиром сприяє зниженню бойового стресу, зменшенню рівня дезадаптації та, відповідно, агресивних проявів.

Таким чином, ефективне попередження й корекція агресії в умовах війни потребують мультифакторного підходу, міждисциплінарної взаємодії та акценту не лише на поведінкових чи емоційних аспектах, а й на етичному, соціальному та когнітивному вимірі особистості.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження було з'ясовано, що агресія — це складне, багатоаспектне психосоціальне явище, яке не зводиться до однієї причини чи механізму, а формується у взаємодії вроджених імпульсів, особистісних установок, соціокультурного контексту та конкретної життєвої ситуації. Її розуміння потребує міждисциплінарного підходу, що інтегрує дані психології, біології, соціології, кримінології та етики. Агресія не є виключно негативним явищем: за певних умов вона може відігравати адаптивну, захисну та навіть конструктивну роль.

Проаналізовані класичні та сучасні теорії агресії (З. Фройд, К. Лоренц, К. Горні, Е. Фромм, Д. Доллард, Л. Берковіц, А. Бандура) дозволили виявити як інстинктивні, так і набуті механізми агресивної поведінки. Спільною характеристикою більшості підходів є визнання агресії як реакції на фрустрацію, загрозу, конфлікт потреб або соціальне підкріплення, при цьому кожна модель висвітлює окремий вимір проблеми. Це підтверджує необхідність створення нової міждисциплінарної галузі знань - агресології, - здатної забезпечити цілісне бачення феномену агресії.

Емпірична частина дослідження, що охоплювала військову та цивільну молодь у контексті повномасштабної війни, засвідчила наявність суттєвих розбіжностей у рівнях і формах прояву агресії. Результати, отримані за допомогою опитувальника Басса–Даркі та проєктивної методики тесту руки Вагнера, підтвердили, що військовослужбовці, котрі стримували військову агресію росії проти України мають явно підвищені показники фізичної агресії, ворожості, почуття провини та емоційної напруги. У той час як цивільна молодь виявляє схильність до непрямой агресії та фантазійного мислення й уникнення, що можна розглядати як адаптаційно-захисні механізми психіки. Військові тилу демонструють вищу залежність від оточення, що вказує на їхню потребу у підтримці та стабільних соціальних зв'язках.

У порівнянні з даними 2021 року зафіксована позитивна динаміка у вигляді зниження загального рівня агресії серед цивільних і тилових військових, проте у бойових підрозділах агресивність зберігається на стабільно високому рівні, що свідчить про необхідність посиленого психологічного супроводу саме цієї категорії.

Проаналізовані сучасні підходи до психодіагностики, профілактики й корекції агресії доводять доцільність багатofакторної стратегії, що поєднує біологічні, когнітивно-поведінкові, емоційні та етичні аспекти. Застосування проєктивних методик в умовах високого рівня психологічного захисту є особливо цінним при роботі з молоддю, яка зазнала психотравм. Профілактика ж повинна ґрунтуватися на розвитку саморегуляції, навичок асертивної поведінки, зниженні соматичного напруження, підвищенні емоційної свідомості та формуванні довіри в міжособистісних відносинах.

Особливої уваги слід звернути на військове середовище, де агресія може відігравати як функціональну, так і деструктивну роль. Ефективна профілактика у ЗСУ повинна включати системний психологічний моніторинг, навчання технікам емоційної регуляції, роботу з моральними дилемами та підтримку командирського лідерства. Досвід зарубіжних армій показує, що саме соціальна згуртованість та етична стабільність значно знижують ризики дезадаптації та деструктивної агресії.

Тож ми вважаємо, що агресія в умовах війни не є аномалією, а є адаптивним механізмом, який потребує грамотного застосування. Завдання фахівців - не просто приглушити деструктивні прояви, а трансформувати агресивну енергію в безпечну, продуктивну та морально прийнятну форму вираження. Саме в цьому полягає актуальність наукового й практичного розвитку агресології як комплексної галузі знання, здатної об'єднати досвід, методи й підходи для збереження психічного здоров'я особистості в умовах нестабільної соціально – гуманітарної ситуації в нашій країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Agayev N., Kokun O., Gerasimenko M., Pishko I., Lozinska N. (2018), Experience in the US Army and the armies of other countries regarding the prevention of personnel losses for reasons not related to the performance of assigned tasks. Retrieved from: <https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72d78f16-f57c-4f53-b3f3-cac20c27097f/content>

Agayev N., Kokun O., Pishko I., Lozinska N., Ostapchuk V., Tkachenko V. (2016), Collection of methods for diagnostic negative mental states of military servants. Methodical manual. Retrieved from: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%9A-%D0%94%D0%9B%D0%AF-%D0%94%D0%86%D0%90%D0%93%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%98-%D0%9D%D0%95%D0%93%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%A5-%D0%9F%D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%A5-%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%86%D0%92-%D0%92%D0%86%D0%99%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%A1%D0%9B%D0%A3%D0%96%D0%91%D0%9E%D0%92%D0%A6%D0%86%D0%92.pdf>

Anonymous (2015), Anthology "Crisis States of Personality". Retrieved from: <https://studfile.net/preview/1635399/page:30/>

Anonymous (2022) Biological and emotional causes of aggression. Retrieved from: https://ukrayinska.libretexts.org/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97/10%3A_%D0%90%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F/10.02%3A_%D0%91%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96_%D1%82%D0%B0_%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%97

Anonymous (2012), Socio-Psychological Center of the Armed Forces of Ukraine, "Leader – 1". Retrieved from:

https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/psychological_preparation/instr_lider_1-2012.pdf

Anonymous (2008), Textbook. Military Psychology and Its Applied Aspects. Retrieved from: <http://medbib.in.ua/priroda-agressivnogo-povedeniya.html>

Astremska I., Zhayvoronok Y.(2013), Theoretical aspects of the problem of researching aggressive personality behavior. Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Npchdusoc_2013_225_213_25

Berkowitz,L.(2001), Aggression: causes, consequences and control. St.Petersburg: Prime Euroznak. Retrieved from: http://psychologis.com.ua/leonard_berkovic_agressiya_dvoe_zn_prichinyzpt_po_sledstviya_i_kontrol.htm

Blyskun O. (2013), Systematic analysis of theories, constructs and models of aggression. Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tipp_2013_3_8

Bryndykyv Y. (2018), Rehabilitation of military personnel who participated in hostilities in the social services system: theoretical and methodological foundations. Retrieved from: <https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72d78f16-f57c-4f53-b3f3-cac20c27097f/content>

Butrin V. (2014), Violence in computer games and violence in real life: discussions among scientists on the analysis of interdependencies. Retrieved from: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7992/1/Butryn%2c%20Kiz.pdf>

Droszov O. (2001), Projective methodology “Hand Test”: with evidence of research on youth samples. Retrieved from: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/6908/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%E2%80%9C%D0%A2%D0%B5%D1%81%D1%82%20%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B8%E2%80%9D%20%D0%B7%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%83%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%85.pdf>

Dubina Y. (2023), Interactions of rules in the manifestation of aggression individually - psychological peculiarities uchniv pidlytkovy viku. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5819/1/%D0%94%D1%83%D0%B1%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%AF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%>

[96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0.%20%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.%20%D0%94%D0%A4%D0%9D.%20%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80.%202022-2023%20%D0%BD.%D1%80..pdf](https://www.researchgate.net/publication/346742583_PREVENTING_AGGRESSION_IN_YOUTH_A_SOCIAL_ASPECT)

Freud S. (1920), On the other side of the pleasure principle. Retrieved from: <https://psychic.ru/books/book38.htm>

Fromm E. (2015), The Anatomy of Human Destructiveness Retrieved from: <https://flibusta.su/book/17177-anatomiya-chelovecheskoy-destruktivnosti/read/>

Google table of responses to the questionnaire on the level of aggressiveness Bass - Darki, (2025) Retrieved from: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1TFfHyxjc6gX2SI7L9T7KCE7-a_B1jdtE48ypEIBv2D4/edit?resourcekey=&gid=269414520#gid=269414520

Google spreadsheet with answers to the projective technique Wagner hand test, (2025). Retrieved from: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1xNGdqSxMuiyy82H0hp8IFq5fxeTMCucQ0IbhUdlAaiU/edit?resourcekey=&gid=1331313651#gid=1331313651>

Hryniuk N. (2023), Socio-psychological factors of aggressive behavior of youth on the internet. Retrieved from: <https://fspu.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%8E%D0%BA-%D0%9D.%D0%9B..pdf>

Kachanova Y. (2010), Television as a factor influencing manifestations of aggressiveness. Retrieved from: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob10_45-51.pdf

Khmelevska M. (2020), Preventing aggression in youth: the social aspect. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/346742583_PREVENTING_AGGRESSION_IN_YOUTH_A_SOCIAL_ASPECT

Khoruzhiy S., Pishko I., Lozinska N. (2019), Psychological work with post-traumatic stress disorders in servicemen of the Armed Forces of Ukraine. Part 2: Group forms of psychological assistance to servicemen in overcoming the consequences of psychological trauma. Retrieved from: https://www.mil.gov.ua/content/other/PR_2.pdf

Lyubchenko D., Tsyhanenko H (2022), Youth and aggression: a comparative study of differences between civilians and military (2022) Visc-sai congress proceedings 2 congress proceedings-vinternational scientific congress society of ambient intelligence 2022 (student sections), 207-209. Retrieved from: https://www.dropbox.com/scl/fi/dw276hhtelt6k8m17gc20/ISC-SAI_2022-STUDENT-SECTION.pdf?rlkey=5rkt5uvmup92dx1g9ux0244vh&e=2&dl=0

Mazokha S. (2011), Analysis of theoretical and empirical studies of the phenomenon of aggression and aggressiveness. Retrieved from: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/1_2011/15.pdf

Moiseeva E. (2013), Historical and psychological analysis of the phenomenon of aggression. Retrieved from: <http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi->

[bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmdups_2013_2_10_43](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmdups_2013_2_10_43)

Moiseeva E.(2013), Historical and psychological analysis of the phenomenon of aggression. Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmdups_2013_2_10_43

Platonova O., Dryzhak T.(2022), Causes of origin and forms of manifestation of aggressive behavior in adolescents in conditions of martial law. Retrieved from: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9128/1/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%96%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%B2%D1%83%20%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8%20%D1%83%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83.pdf>

Romanyshyn M., Matsevko T., Kapinus O., Guzenko I., Neurova A.(2017), Prevention of deviant behavior in military personnel. Retrieved from: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/%D0%94%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

Sinchuk G. (2020), The relationship between aggressiveness and self-esteem in adolescence. Retrieved from: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2096/1/%D0%A1%D0%86%D0%9D%D0%A7%D0%A3%D0%9A.pdf>

Stepaniuk O., Melnychenko O.(2020), Collection of practical materials. Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/471051.pdf>

Smirnova I., Bulgak E. (2023), Aggression: nature, substance, foundations prevention. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a524547a-a5d1-45e4-b8bb-66eb04a72bae/content>

Sytaylo O. (2024), Peculiarities of psychocorrectional assistance to military personnel with post-traumatic disorders of the emotional-volitional sphere. Retrieved from: <http://dspace.idgu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2290/%d0%a1%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%b9%d0%bb%d0%be%20%d0%9e.%d0%86..pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Tkach B. (2017), Neuropsychological approach to the problem of human aggression in modern society. Retrieved from: <https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/article/view/131>

Tomchuk S. (2013), Approach and correction of aggressiveness in the theory and practice of cognitive behavioral therapy. Retrieved from: <http://www.mif-ua.com/archive/article/36922>

Tymoshenko I.(2015), Aggressive behavior: its essence and causes. Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=bmju_2015_6_13

Voloshynovich N. (2016), Verbal aggression in Internet communication. Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=akpif_2016_4_8

Wikipedia (non date), Armed Forces of Ukraine. Retrieved from: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%96_%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

Yermolinska A. (2022), Features of the manifestation of aggressive behavior in children in adolescence. Retrieved from: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2268/1/%D0%84%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC.pdf

ДОДАТКИ:

ДОДАТОК 1

Результати дослідження респондентів за опитувальника рівня агресивності БАССА – ДАРКІ проведеного в травні 2025 року (Google table of responses to the questionnaire on the level of aggressiveness Bass - Darki, 2025).

№ п/п	Респондент	Стать	Вік	Фізична агресія	Непряма агресія	Роздратування	Негативізм	Образа	Підозрілість	Вербальна агресія	Почуття провини	Ворожість	Агресивність
Молоді військовослужбовці, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії росії проти України													
1	Респондент А	ч	24	7	4	7	3	1	3	10	4	4	21
2	Респондент Б	ч	26	7	2	2	1	3	1	7	4	4	16
3	Респондент В	ч	26	6	4	6	4	4	7	2	8	11	12
4	Респондент Г	ч	27	6	4	9	3	4	4	9	9	8	19
5	Респондент Д	ч	27	9	3	4	2	3	4	5	7	7	17
6	Респондент Е	ч	29	9	7	7	5	7	7	12	5	14	28
7	Респондент Ж	ч	29	5	6	6	3	5	6	8	3	11	19
8	Респондент З	ч	31	9	5	4	1	6	3	6	8	9	20
9	Респондент И	ч	31	7	4	7	5	5	8	6	8	13	17
10	Респондент І	ч	41	4	3	4	2	4	4	3	8	8	10
Молоді військовослужбовці, які виконують завдання у сфері тилового, матеріально-технічного, організаційного, медичного та іншого забезпечення													
1	Респондент А	ж	28	4	6	5	2	4	5	10	6	9	20
2	Респондент Б	ж	30	5	3	1	3	3	2	8	6	5	16
3	Респондент В	ж	31	6	5	6	2	3	3	9	5	6	20
4	Респондент Г	ж	35	0	3	2	1	1	0	3	1	1	6
5	Респондент Д	ж	39	2	5	3	2	2	2	8	1	4	15
6	Респондент Е	ж	39	1	3	2	2	3	3	5	4	6	9
7	Респондент Ж	ж	40	1	4	2	2	3	6	3	2	9	8
8	Респондент З	ч	30	5	7	8	0	3	10	7	8	13	19
9	Респондент И	ч	36	5	4	5	2	4	0	4	7	4	13
10	Респондент І	ч	41	9	4	5	3	1	4	4	4	5	17
Молодь, котра не має відношення до військової служби													
1	Респондент А	ж	23	6	5	5	2	2	2	5	8	4	16
2	Респондент Б	ж	30	5	3	1	3	3	2	8	6	5	16
3	Респондент В	ж	31	4	3	7	1	5	5	8	7	10	15
4	Респондент Г	ж	42	8	6	10	2	6	6	7	6	12	21
5	Респондент Д	ж	43	5	8	5	2	5	7	3	8	12	16
6	Респондент Е	ч	20	6	6	6	2	6	6	5	8	12	17
7	Респондент Ж	ч	28	7	7	7	3	2	4	8	8	6	22
8	Респондент З	ч	28	5	9	6	2	1	1	5	7	2	19
9	Респондент И	ч	28	1	9	9	3	7	4	7	4	11	17
10	Респондент І	ч	36	0	0	1	1	2	1	4	4	3	4

ДОДАТОК 2

Результати дослідження респондентів за проективною методикою тест РУКИ ВАГНЕРА проведеного в травні 2025 року (Google spreadsheet with answers to the projective technique Wagner hand test, 2025).

№ п/п	Респондент	Стать	Вік	Кількість	Молоді військослужбовці, які приймали/приймають участь у безпосередньому стримуванні військової агресії росії проти України										Відповіді категорії (Act) та (Pas)	Схильність до відкритої агресивної поведінки (I)	Ступінь особистісної дезадаптації (MAT)	Тенденція до відходу від реальності (WPN)	Наявність психопатології (PATN)			
					Агресія (Agg)	Директивність (Dir)	Афекція (емоційність) (AF)	Комунікація (Com)	Залежність (Dep)	Страх (F)	Екзотіцизм (демонстративність) (Ex)	Качність (каліптво) (Ctp)	Опис (Des)	Напряга (Ten)						Активні безособові відповіді (Act)	Пасивні безособові відповіді (Pas)	Відмова від відповіді (Fai)
1	Респондент А	ч	24	16	12,5	12,5	0	18,8%	0	0	0	18,8%	0	0	1	25%	37,5%	18,7	-2	0	0	0
					%	%	0	3	0	3	0	3	0	0	0	0	4	6				
2	Респондент Б	ч	26	32	18,7%	12,5	9,4%	21,9%	0	0	6,2%	21,9%	0	0	1	31,2%	31,2%	21,8	-1	5	1	7
3	Респондент В	ч	26	32	18,7%	9,4%	15,6%	9,4%	3,1%	0	28,1%	0	0	0	9	28,1%	25%	28,1	1	3	1	5
4	Респондент Г	ч	27	26	11,5%	11,5%	0	11,5%	0	7,7%	0	57,7%	0	0	23%	11,5%	57,7	3	2	0	0	2
5	Респондент Д	ч	27	41	26,8%	9,8%	0	9,8%	2,4%	0	36,6%	0	0	0	36,6%	9,8%	36,6	11	3	0	3	0
6	Респондент Е	ч	29	40	2,5%	17,5%	15%	20%	0	0	5%	0	42,5%	0	20%	35%	42%	-6	2	0	2	0
7	Респондент Ж	ч	29	40	7,5%	17,5%	22,5%	12,5%	2,5%	2,5%	15%	5%	10%	0	25%	37,5%	20%	-5	6	0	6	0
8	Респондент З	ч	31	40	7,5%	15%	5%	20%	0	0	32,5%	2,5%	0	22,5%	25%	35%	35%	-4	5	1	7	0
9	Респондент И	ч	31	33	3%	15,2%	6,1%	18,2%	0	9,1	3%	27,3%	0	1	18,2%	24,2%	27,3	-2	7	0	7	0
10	Респондент І	ч	41		3,2%	9,7%	6,5%	29%	0	3,2%	13%	0	3,2%	0	12,9%	35,5%	32,3	-7	5	0	5	0
					31	1	3	2	9	0	1	4	0	1	10	0	4	11	10			

Молоді військовослужбовці, які виконують завдання у сфері тилового, матеріально-технічного, організаційного, медичного та іншого забезпечення																								
1	Респондент А	ж	28	33	6%	9%	0	18,2%	3%	3%	3%	6%	0	6%	42,4%	3%	0	15%	21,2%	45,4%	-2	5	1	7
2	Респондент Б	ж	30	33	6,1%	12,2%	18,2%	15,5%	6,1%	0	6,1%	9,1%	0	0	27,3%	0	0	18,2%	39,4%	27,3%	-7	3	0	5
3	Респондент В	ж	31	23	2	4	6	5	2	0	2	3	0	0	9	0	0	30,4%	26,1%	34,8%	1	2	0	2
4	Респондент Г	ж	35	40	0	5%	17,5%	15%	2,5%	0	2,5%	0	0	0	57,5%	0	0	5%	35%	57,5%	-1	0	0	0
5	Респондент Д	ж	39	37	8%	13,5%	0	10,8%	5,4%	0	8%	8%	0	0	46%	0	0	21,6%	16,2%	46%	2	3	0	3
6	Респондент Е	ж	39	12	0	25%	8,3%	8,3%	8,3%	0	8,3%	0	0	0	33,3%	0	0	25%	25%	33,3%	0	2	0	2
7	Респондент Ж	ж	40	31	12,9%	12,9%	9,7%	16,1%	6,5%	0	6,5%	0	3,2%	0	16,1%	16,1%	0	25,8%	32,3%	32,3%	-2	0	1	2
8	Респондент З	ч	30	28	4	4	3	5	2	0	2	0	1	0	5	5	1	8	10	10	1	0	1	2
9	Респондент И	ч	36	33	9%	3%	0	18,2%	0	3%	27,3%	3%	3%	6,1%	27,3%	0	0	12%	18,2%	27,3%	-2	4	1	6
10	Респондент І	ч	41	37	8,1%	8,1%	0	27%	0	0	2,7%	0	0	0	48,6%	5,4%	0	16,2%	27%	54%	-4	0	2	4
Молодь, котра не має відношення до військової служби																								
1	Респондент А	ж	30	37	5,4%	10,8%	16,2%	8,1%	8,1%	0	21,6%	5,4%	0	0	18,9%	5,4%	0	16,2%	32,4%	24,3%	-6	2	0	2
2	Респондент Б	ж	31	27	11,1%	25,9%	0	25,9%	0	0	11,1%	0	3,7%	0	18,5%	3,7%	0	37%	26%	22,2%	3	0	1	2
3	Респондент В	ж	42	37	16,2%	13,5%	2,7%	13,5%	0	0	2,7%	5,4%	10,8%	0	35,1%	0	0	29,7%	16,2%	35,1%	5	2	4	10
4	Респондент Г	ж	43	21	9,5%	19%	4,8%	28,6%	4,8%	0	0	4,8%	0	0	23,8%	4,8%	1	28,6%	38,1%	28,6%	-2	1	1	3
5	Респондент Д	ч	21	22	9,1%	18,2%	0	27,3%	4,5%	0	9,1%	9,1%	9,1%	0	13,6%	0	0	27,3%	31,8%	13,6%	-1	2	2	6
6	Респондент Е	ч	22	38	8,3	11,1%	2,8%	16,7%	5,6%	0	11,1%	8,3	0	5,6%	36,1%	0	0	18,4%	23,7%	34,2%	-2	5	0	5
7	Респондент Ж	ч	28	40	7,5%	5%	7,5%	10%	2,5%	0	20%	2,5%	2,5%	2,5%	32,5%	7,5%	0	12,5%	20%	40%	-3	2	1	4
8	Респондент З	ч	28	40	5%	10%	2,5%	17,5%	0	0	2,5%	2,5%	2,5%	2,5%	50%	5%	0	15%	20%	55%	-2	2	1	4

ДОДАТОК 3

Результати дослідження за методикою опитувальник Л.Г. ПОЧЕБУТ проведеного у грудні 2021 року

Група	ІІІБ	ВІК	Стать	Вербальна агресія (ВА)	Фізична агресія (ФА)	Презьметна агресія (ПА)	Емоційна агресія (ЕА)	Самоагресія (СА)	Агресія
N1	Респондент А	26	Ж	5	4	3	3	4	19
	Респондент Б	27	Ж	6	3	3	3	3	18
	Респондент В	27	Ж	6	4	3	3	3	19
	Респондент Г	28	Ж	5	3	3	1	3	12
	Респондент Д	34	Ж	5	5	1	1	2	14
	Респондент Е	23	Ч	6	5	1	2	1	15
	Респондент Є	24	Ч	3	6	3	1	2	16
	Респондент Ж	26	Ч	3	7	1	1	2	14
	Респондент З	26	Ч	4	8	1	2	3	18
	Респондент І	27	Ч	5	5	2	1	2	15
	Середнє значення			4,9	6	1,8	1,6	2,3	15,8
N2	Респондент А	20	Ж	5	3	1	2	2	13
	Респондент Б	20	Ж	7	4	1	2	1	15
	Респондент В	23	Ж	5	4	0	2	2	13
	Респондент Г	23	Ж	5	2	2	1	2	12
	Респондент Д	31	Ж	4	4	1	2	2	13
	Респондент Е	22	Ч	4	6	1	1	2	14
	Респондент Є	23	Ч	5	6	2	2	1	16
	Респондент Ж	23	Ч	4	5	2	1	1	14
	Респондент З	29	Ч	5	6	1	1	2	15
	Респондент І	34	Ч	6	4	1	2	2	15
	Середнє значення			6	4,4	1,2	1,6	1,7	14
N3	Респондент А	23	Ж	3	2	0	1	1	7
	Респондент Б	25	Ж	7	5	1	1	2	17
	Респондент В	25	Ж	5	3	0	2	1	11
	Респондент Г	27	Ж	6	5	4	1	2	18
	Респондент Д	35	Ж	4	3	0	1	4	12
	Респондент Е	24	Ч	3	5	0	1	1	10
	Респондент Є	26	Ч	5	5	1	2	2	15
	Респондент Ж	26	Ч	4	3	2	2	2	13
	Респондент З	28	Ч	4	4	1	1	1	11
	Респондент І	32	Ч	6	7	4	1	2	20
	Середнє значення			4,7	4,2	1,3	1,3	1,8	13,4
N4	Респондент А	24	Ж	4	2	0	4	1	11
	Респондент Б	26	Ж	5	5	5	5	2	22
	Респондент В	26	Ж	6	5	2	2	1	16
	Респондент Г	26	Ж	3	3	1	1	1	9
	Респондент Д	26	Ж	3	2	5	3	2	15
	Респондент Е	24	Ч	4	4	1	1	1	11
	Респондент Є	24	Ч	5	6	2	1	2	16
	Респондент Ж	26	Ч	4	4	0	1	2	11
	Респондент З	32	Ч	2	4	0	0	1	7
	Респондент І	35	Ч	2	2	0	1	5	10
	Середнє значення			3,8	3,7	1,6	1,9	1,8	12,8
	ЗА ВСІ:			4,6	4,3	1,4	1,6	1,9	14

ДОДАТОК 4

Результати дослідження за методикою «АДАПТИВНІСТЬ-200» проведеного у грудні 2021 року

I		II B																
		Вік	Стать	Достойність	Особистий адаптивний потенціал (ОАП)	Стен	Поведінкова регуляція (ПР)	Стен	Комунікативний потенціал (КП)	Стен	Морально-етична нормативність (МН)	Стен	Військово професійна спрямованість (ВПС)	Стен	Схильність до дезадаптивних форм поведінки (ДФП)	Стен	Суддязвідність (СЗ)	Стен
VI	Респондент А	28	Ж	2	27	7	13	6	8	8	6	8	3	8	4	9	0	10
	Респондент Б	27	Ж	4	36	6	11	7	9	7	4	9	4	7	6	8	0	10
	Респондент В	27	Ж	2	25	7	14	6	7	8	5	8	4	8	5	9	0	10
	Респондент Г	28	Ж	5	23	8	17	6	14	6	5	8	5	6	8	8	1	8
	Респондент Д	34	Ж	2	39	6	6	8	10	7	7	7	4	7	4	9	0	10
	Респондент Е	23	Ч	3	23	8	12	7	13	6	6	8	9	5	7	8	0	10
	Респондент Є	24	Ч	3	26	7	6	8	8	8	5	8	8	5	4	9	12	2
	Респондент Ж	28	Ч	0	19	9	5	9	22	5	7	7	13	4	4	9	0	10
	Респондент З	26	Ч	2	21	8	2	10	10	7	5	8	12	4	2	10	0	10
	Респондент І	27	Ч	6	34	6	15	6	15	6	4	9	4	7	6	8	0	10
Середнє значення :		2,9	27,3	7,2	9,2	7,3	10,7	6,8	5,4	8	6,6	6,1	4,9	8,7	1,3	8		
VII	Респондент А	29	Ж	0	37	6	14	6	7	8	7	7	2	8	6	8	0	10
	Респондент Б	29	Ж	2	43	5	10	7	9	7	7	7	7	6	4	9	0	10
	Респондент В	23	Ж	7	35	6	12	7	7	8	5	8	14	3	5	9	0	10
	Респондент Г	23	Ж	2	57	4	16	6	6	9	7	7	8	5	4	9	4	5
	Респондент Д	31	Ж	1	26	7	14	6	8	8	6	8	3	8	6	8	1	8
	Респондент Е	22	Ч	4	22	8	11	7	10	7	5	8	9	5	8	7	0	10
	Респондент Є	23	Ч	2	28	7	10	7	10	7	7	7	14	3	8	7	2	7
	Респондент Ж	25	Ч	2	25	7	7	8	12	6	10	5	9	5	6	8	0	10
	Респондент З	29	Ч	5	22	8	5	9	9	7	7	7	11	4	6	8	0	10
	Респондент І	34	Ч	3	36	6	14	6	8	8	8	6	2	8	9	7	0	10
Середнє значення :		2,8	33,1	6,4	11,3	6,9	8,6	7,5	6,9	7	7,9	5,5	6,2	8	0,7	8		
VIII	Респондент А	23	Ж	4	59	4	32	4	8	8	8	6	24	1	4	9	0	10
	Респондент Б	25	Ж	3	48	5	23	5	7	8	11	5	25	1	6	8	0	10
	Респондент В	25	Ж	0	26	7	24	5	12	6	5	8	24	1	6	8	0	10
	Респондент Г	27	Ж	0	21	8	11	7	1	10	10	5	25	1	8	7	0	10
	Респондент Д	35	Ж	5	79	2	38	3	7	8	7	7	25	1	8	7	5	4
	Респондент Е	24	Ч	2	20	9	7	8	0	10	1	10	22	1	4	9	0	10
	Респондент Є	26	Ч	0	28	7	14	6	6	9	8	6	24	1	7	8	0	10
	Респондент Ж	26	Ч	8	36	6	19	5	11	6	9	6	25	1	6	8	0	10
	Респондент З	28	Ч	3	26	7	17	6	11	6	4	9	24	1	4	9	0	10
	Респондент І	32	Ч	9	55	4	33	4	2	10	12	4	20	1	12	5	4	5
Середнє значення :		3,4	39,8	5,9	21,8	5,3	6,5	8,1	7,5	6,6	23,8	1	6,5	7,8	0,9	8		
IX	Респондент А	24	Ж	9	85	2	51	2	0	10	13	4	25	1	10	6	17	1
	Респондент Б	26	Ж	7	74	3	30	4	6	9	10	5	24	1	8	7	4	5
	Респондент В	26	Ж	3	34	6	25	5	9	7	5	8	25	1	4	9	0	10
	Респондент Г	26	Ж	4	29	7	21	5	9	7	4	9	23	1	4	9	0	10
	Респондент Д	26	Ж	9	80	2	39	3	13	5	10	5	25	1	9	7	0	10
	Респондент Е	24	Ч	1	21	8	12	7	6	9	12	4	20	1	10	6	0	10
	Респондент Є	24	Ч	2	26	7	15	6	9	7	7	7	18	1	7	8	1	8
	Респондент Ж	26	Ч	0	33	6	13	6	6	9	12	4	25	1	8	7	0	10
	Респондент З	32	Ч	0	61	4	39	3	4	10	7	7	25	1	4	9	0	10
	Респондент І	35	Ч	0	68	3	27	4	15	4	4	9	22	1	4	9	2	7
Середнє значення :		3,5	51,1	4,8	27,2	4,5	7,7	7,7	8,4	6,2	23,2	1	6,8	7,7	2,4	7		
ЗА ВСІ:		3,1	37,8	6	17,3	6	8,3	7,5	7	6,9	16,3	3,4	6,1	8	1,3	7,7		

ЗГОДА здобувача(чки) освіти Державного університету економіки і технологій
про перевірку кваліфікаційної роботи на прояви академічного плагіату
та розміщення в Репозитарії ДУЕТ

Я, *Любченко Дарина Олександрівна*, підтримую політику Державного університету економіки і технологій з академічної доброчесності і відкритого доступу. Стверджую, що кваліфікаційна магістерська (бакалаврська) робота (назва роботи повністю) виконана самостійно та не містить академічного плагіату. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Державного університету економіки і технологій ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення норм академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Також я поінформований(на), що відповідно до пункту 5.8 «Положення про Репозитарій (електронну базу даних) Державного університету економіки і технологій» згадана робота буде розміщена в Електронному архіві Університету (Репозитарії ДУЕТ) та ознайомлений(на) з умовами такого розміщення.

20 червня 2025 року

Д.О. ЛЮБЧЕНКО